

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Альона Ємець, Ольга Коваленко

Інтернет-
підтримка

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

3 КЛАС
ЧАСТИНА 2

Державний
Прапор
України

Державний
Герб
України

Державний Гімн України

Слова Павла Чубинського
Музика Михайла Вербицького

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Чорне море

Альона Ємець, Ольга Коваленко

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

Підручник для 3 класу
з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах, з аудіосупроводом)

Частина 2

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2020

УДК 811.161.2:37.016(075.2)
Є60

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 21.02.2020 № 271)

Підручник створено відповідно до Типової освітньої програми
закладів загальної середньої освіти з навчанням російською мовою

Художники: *М. Л. Курдюмов, О. І. Курдюмова*

Ємець А. А.

Є60 Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. з навчанням російською мовою
закл. загал. серед. освіти (у 2-х частинах, з аудіосупроводом) : Ч. 2. /
А. А. Ємець, О. М. Коваленко. — Харків : Вид-во «Ранок», 2020. — 144 с. : іл.
ISBN 978-617-09-6286-7

УДК 811.161.2:37.016(075.2)

Разом дбаємо
про екологію та здоров'я

ISBN 978-617-09-6304-8
ISBN 978-617-09-6286-7 (Ч. 2)

© Ємець А. А. Коваленко О. М., 2020
© Курдюмов М. Л., ілюстрації, 2020
© Курдюмова О. І., ілюстрації, 2020
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2020

Дорогі друзі!

Вітаємо вас — ви стали третьокласниками!

Ви вже вмієте говорити, читати і писати українською. А тепер ви маєте стати ще й справжніми читачами.

Справжній читач — це той, хто вміє і любить читати, хто може порадити іншим цікаві книжки.

Цей підручник познайомить вас з українськими письменниками та їхніми творами, розкриє деякі читацькі секрети.

Будьте уважними! Читайте, відчувайте, міркуйте і ставайте справжніми читачами! Бажаємо успіхів!

Зверніть увагу на умовні позначки. Вони допоможуть орієнтуватися в підручнику.

— міркуй, відповідай

— прочитай у вільний час

— слухай читання вчителя

— словничок

ЗНАЙОМИМОСЯ З НАРОДНОЮ ТВОРЧІСТЮ

Читаємо казки, скоромовки, загадки,
лічилки, небилиці, безконечники

Аркадій Музичук

Якби на світі не було казок

Якби на світі не було казок,
Тоді, напевно, не було б нікого.
Бо де б то жив Солом'яний бичок?
Котигорошко народився б в кого?
Телесик не літав би в небесах,
І змія не здолав би Кожум'яка,
І вередлива Кізка-Дереза
Теж не зустріла б Рака-Неборака...
Якби на світі не було казок.

КАЗКА ВЧИТЬ, ЯК НА СВІТІ ЖИТЬ

Казки про тварин

- Пригадай відомі тобі українські народні казки.
- У яких казках зустрічаються такі герої?

Українські народні казки про тварин:
«Колобок», «Рукавичка», «Півник і двоє мишенят», «Коза-дереза», «Солом'яний бичок».

- Прочитай загадку, назви казку.

Герої якої казки зрозуміли, що лише той їсть калачі, хто не лежить на печі?

Героя якої казки обдурила лисичка?

Герой якої казки виявив сміливість?

Герої якої казки були гостинними?

Ти вже знаєш багато українських народних казок, і, здається, що в них немає нічого складного і загадкового. Але це не так. Щоб дійсно розуміти казки, треба знати їх таємниці: як давно вони з'явилися; чи є в них автор; чому зустрічаються казки, схожі за змістом, але неоднакові; у чому цінність народної казки.

Перша таємниця казки

Усі народні казки були складені дуже давно, коли люди ще не вміли ані читати, ані писати. Хтось один вигадав казку, розповів іншому. Слухачеві ця історія сподобалася, і він теж захотів її розказати. Але розповів її трохи по-своєму: щось забув, а щось додав.

Друга таємниця казки

Цікаву казку переповідало багато людей, і кожного разу вона трошки змінювалася. Але головне залишалося незмінним: казка розповідала про те, що добро завжди перемагає зло, що праця краща за безділля, що гуртом можна здолати будь-яку біду.

Цінність народних казок добре розуміли українські письменники. Тому, щоб зберегти ці твори для нащадків*, вони почали ходити по селах і записувати цікаві розповіді простих людей. Скарбниця народної мудрості збереглася завдяки невтомній праці багатьох письменників і письменниць: Лесі Українки, Олени Пчілки, Івана Франка, Бориса Грінченка, Наталі Забіли, Оксани Іваненко, Марії Пригари та інших.

* Нащадки — онуки, правнуки, майбутні покоління.

Третя таємниця казки

Цікаво знайомитися з різними варіантами тієї самої народної казки. Тому необхідно звертати увагу на прізвище того, хто зібрав або обробив народні твори.

Четверта таємниця казки

Щоб краще розуміти казки, треба уявляти все те, про що в них розповідається. У народних казках можуть зустрічатися незрозумілі слова. Серед них багато застарілих. Вони називають предмети, якими користувалися в давнину.

Наприклад, у казці «Колобок» є такі слова:

«От, бабусю, піди в хижку та назмітай у засіку борошénця, то й буде колобок».

«А колобок лежав, лежав на вікні, а тоді з вікна на призьбу, а з призьби на землю в двір, а з двору за ворота та й побіг-покотився дорогою».

Чи знаєш ти, що означають слова *хижка*, *засік*, *призьба*? Значення таких слів можна знайти в тлумачному словнику.

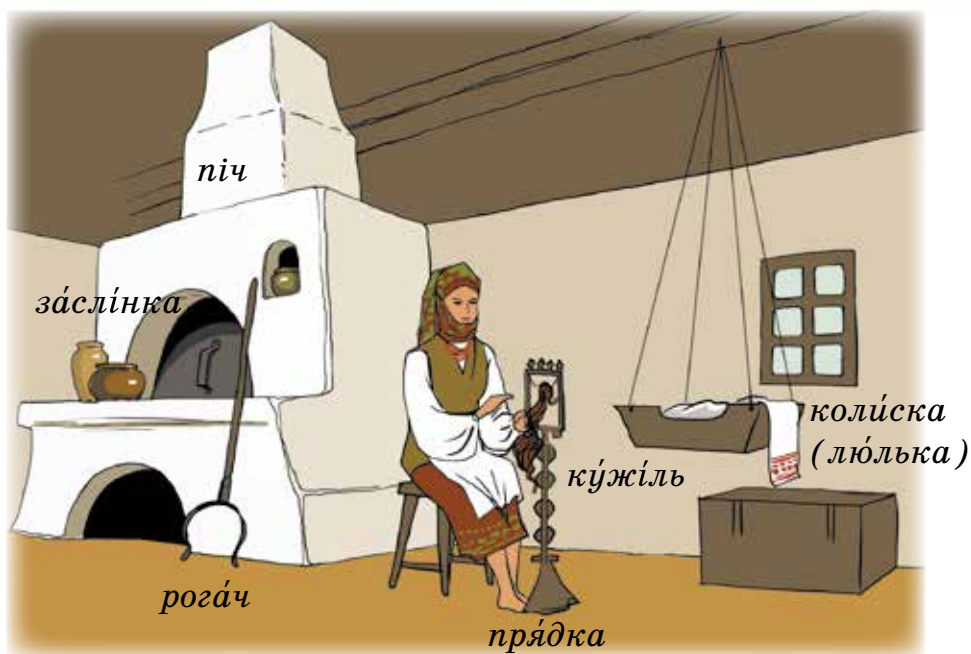

Хижка — комора, приміщення, де тримають продукти харчування, хатні речі тощо.

Засік — відгороджене місце в коморі для зберігання зерна або борошна.

Призьба — невисокий насип уздовж стін хати знадвору.

- Розглянь малюнки. Прочитай слова-підписи. Склади з ними речення.

- Пригадай, у яких народних казках зустрічаються ці слова.

Казки за народними мотивами

Дитячі письменники і письменниці не лише збирали казки, а й створювали нові, подібні до народних. Так з'явилися віршовані казки Бориса Грінченка і Наталі Забіли, п'єси Олександра Олеся. Письменники додавали нових героїв, змінювали кінцівку казкової пригоди. Завдяки цьому народні казки отримали нове життя.

- Пригадай українську народну казку «Рукавичка».
- Pozнайомся з віршованою казкою, яку написала Наталя Львівна Забіла за мотивами народної.

Наталя Забіла

Рукавичка

По ялинку внучка з дідом
йшли по лісі навмання.
А за ними бігло слідом
довговухе цуценя.

Задивилась, мабуть, внучка
на ялинку, на сосну
і зронила якомсь з ручки
рукавичку хутряну.

Рукавичка
невеличка
на снігу собі лежить.
Раптом мишка
тишком-нишком
з нірки вилізла й біжить.

— Ну й хатинка!
Ну й дивинка!
Відгукнися — хто тут є? —

Тільки голосу з хатинки
Щось ніхто не подає.

Влізла мишка в рукавичку
і сама в ній стала жити.
Раптом зайчик-побігайчик
з-під ялиночки біжить.

— Ну й хатинка!
Ну й дивинка!
Відгукнися — хто тут є? —
Чує зайчик: із хатинки
хтось там голос подає:

— Є тут мишка-гострозубка.
Ну, а ти хто?
Що за гість?
— А я зайчик-побігайчик,
довгі вуха, куций хвіст!

Вліз і зайчик в рукавичку,
стали вдвох у хатці жити.
Раптом білка —
стриб із гілки!
Та по стежечці біжить.

— Ну й хатинка!
Ну й дивинка!
Відгукнися — хто тут є? —
Чує білочка: з хатинки
хтось там голос подає:

— Є тут мишка-гострозубка,
є тут зайчик — куций хвіст!
— А я білка — тепла шубка,
невеличка я на зріст!

Влізла й білка в рукавичку,
стали втрюх у хатці жить.
Глядь, поглядь, аж ось лисичка
попід соснами біжить.

— Ну й хатинка!

Ну й дивинка!

Відгукнися — хто тут є? —

Чує лиска: із хатинки
хтось там голос подає:

— Є тут мишка-гострозубка,
є тут зайчик — куций хвіст,
є тут білка — тепла шубка.

Ну, а ти хто?

Що за гість?

— Хто ж не зна мене, лисичку,
і вигадливу, й метку? —

Влізла й лиска в рукавичку,
примостилась у кутку.

Ще й кабан прибіг ікластий,
і куниця, й їжачок.

Тут і голці ніде впасти!

Скільки сміху й балачок!

Рукавичка невеличка
на снігу собі лежить.

А з барлогу на дорогу
вийшов заспаний ведмідь.

— Що за зборище зібралось?

Що за хата?

Хто тут є?

Хто здійсмає сміх та галас,
зовсім спати не дає?

— Є тут мишка-гострозубка,
є тут зайчик — куций хвіст,
є тут білка — тепла шубка,
що малесенька на зріст.

Ще й лисиця є, сестриця,
і вигадлива, й метка,
є кабан, їжак, куниця.
Ну, а хто це нас ляка?

— Я ведмідь, я хочу спати,
сміху-жартів не люблю!
Сяду я на вашу хату,
всіх вас разом роздавлю!

Злий ведмідь гарчить, лютує,
ломить всі куці підряд.
Що робити?! Хто врятує
переляканих звірят?!

А тим часом дід та внучка
вже ялинку принесли.
Так у внучки змерзла ручка,
що аж зашпори зайшли.

— Рукавичка де ж поділась?
Загубила!.. Ай-ай-ай!
Побіжи, мій песик милий,
рукавичку відшукай!

Песик дівчинку послухав,
хвіст — угору, в землю — ніс,
і примчався скільки духу
на те саме місце в ліс.

Рукавичка, як живая,
ходить ходором, тремтить.
А до неї підступає
розлютований ведмідь.

Як загавкав пес на нього —
аж ведмідь оторопів,
зразу втік і до барлога
причвалав і захропів.

Тут звірята всі зраділи,
стали песика хвалить,
що прогнав ведмедя сміло,
не злякався ні на мить.

Каже песик: — Дуже прошу
інше мешкання знайти.
Треба дівчинці хорошій
рукавичку віднести.

— А хіба ж це рукавичка?! —
заукали всі.— Невже?!
В нас нема такої звички
забирати собі чуже!
Всі ми підемо з тобою
рукавичку повернуть! —
І веселою юрбою
звірі вирушили в путь.
До дівчатка за хвилинку
рукавичку віднесли,
і всі разом круг ялинки
танцювати почали.

Зашпори — гострий біль від морозу, холоду.

1. Порівняй казку Н. Л. Забіли «Рукавичка» з народною.
  - Хто загубив рукавичку? Як у кожній казці про це розповідається?
  - Назви героїв, які є в обох казках.
  - Назви героїв народної казки, яких немає у творі Н. Забіли.
  - Які нові герої з'явилися в казці Н. Забіли?
  - Пригадай, кого в народній казці так називали: шкряботушка, скрекотушка, побігайчик, сестричка, братик, іклан, набрід. Знайди і прочитай, як називали себе герої казки Н. Забіли.
  - Яким був ведмідь у кожній з казок? Знайди і прочитай, як поведив себе ведмідь у казці Н. Забіли.
  - Як закінчилася кожна казка? У якій з них звірі стали друзями?
2. Навчись читати виразно казку Наталі Забіли «Рукавичка». Розіграй її в класі разом з друзями.

Знайди в бібліотеці та прочитай інші віршовані казки Наталі Забіли, написані за народними мотивами: «Плескачик», «Двоє козенят», «Кіт і півник».

За мотивами народних казок українські письменники створювали п'єси.

П'єса — це твір, призначений для розігрування в театрі. У ньому описано, що відбувається на сцені.

Героїв п'єси називають **дійовими особами**, їхні слова — **репліками**.

У тексті п'єси є **ремарки** — примітки, які підказують актору, що треба робити і як промовляти репліки.

Для того щоб правильно прочитати і зрозуміти п'єсу, треба знати її таємниці.

Перша таємниця п'єси

Читаючи п'єсу, важливо розрізняти в тексті імена дійових осіб, їхні репліки, ремарки.

Дійова особа

ремарка

Кіт (*сидить на узліссі похнюплений і сумний*).

Завіз мене сюди господар і покинув, бо старий став.

репліка

Друга таємниця п'єси

П'єсу треба читати кілька разів. Під час читання необхідно уявляти, де відбувається дія, як поведуться герої. Це допоможе читачеві правильно озвучити репліки.

Третя таємниця п'єси

Найцікавіше п'єсу читати разом із друзями. Під час такого читання озвучуються лише репліки.

Пан Коцький

П'єса за мотивами української народної казки

Дійові особи:

Кіт	Вовк
Лисичка	Ведмідь
Зайчик	Дикий кабан

Кіт *(сидить на узліссі похнюплений і сумний)*.
Завіз мене сюди господар і покинув, бо старій став.
Де я тепер житиму, що їстиму? Ось лисичка кудись
простує, може, розрадить.

Лисичка *(підходить, роздивляється на нього з усіх боків)*. А ти що за один?

Кіт. Я — пан Коцький.

Лисичка. Ходімо до мене, нагодую смачно і м'яко постелю. *(Проводить до своєї хати.)*

Сідай ось тут, на призьбі, та їж досхочу́, а я піду на полювання.

(Виходить за ворота, а тут назустріч зайчик.)

Зайчик. Я до тебе в гості йду, лисичко.

Лисичка *(пошепки)*. Ой, не ходи, зайчику, та всім у лісі перекажи, що в мене тепер пан Коцький живе, будь-якого звіра розірв́е.

Зайчик (*злякано*). Звідки ж він узявся, як нам його задобріти?

Лисичка. Полюбляє пан Коцький смачно поїсти, отож ви й приготуйте обід, а я його приведу. Тільки ви всі поховайтесь, він дуже лютий.

Зайчик. Побіжу до звірів. Вчинимо так, як ти порадила.

(*Прибігає на галявину, де зібралися вовк, ведмідь і дикий кабан, гукає.*)

Ось послушайте, що я вам розповім. З'явився у лисички пан Коцький, звір дужий і ненаситний. Треба з ним дружбу завести, обідом пригостити.

У мене є капуста.

Вовк. А я м'яса принесу.

Ведмідь. А я меду на закуску.

Дикий кабан. А я недавно накопав буряків та картоплі.

(*Звірі викладають їжу на стіл.*)

Зайчик. Обід готовий. Тепер самі поховаймося, щоб пан Коцький нас не помітив, бо розірв'є. Ти, ведмедику, на дереві вмотися, ти, дикий кабане, під столом лягай, тільки ж не ворущися, а я з вовчиком під кущем причаюся. Хутчій, хутчій, бо ось пан Коцький наближається!

Кіт (*вистрибує на стіл*). Оце поласую, оце по-смакую! Няу-няу-няу!

Зайчик. Ой, чуєте — все йому мало, мало! Це він і нас поїсть!

Дикий кабан. Ой, не витримаю, комар за хвіст вжалив. (*Крутить хвостом.*)

Кіт. А ось і мишка шмигну́ла. (*Хапає дикого кабана за хвоста.*)

Дикий кабан. Рятуйте, пан Коцький мене схопив!

(Кіт, побачивши страшні ікла, перелякався і гайну́в на дерево.)

Ведмідь. А тепер за мною женеться! Немає куди ховатись, гілля́ піді мною ламається.

(Ведмідь падає на куц, де сидять зайчик і вовк. Вони теж лякаються і розбігаються хто куди, тільки зостається одна лисичка.)

Лисичка. Хоч і малий пан Коцький, та жа́ху нагнав на всіх звірів, довго пам'ятатимуть!

1. Порівняй п'єсу Олександра Олеся «Пан Коцький» з народною казкою.
  - Назви героїв п'єси і народної казки.
  - Як починається народна казка, а як — п'єса?
  - Як дізналися звірі про те, що в лисички з'явився страшний пан Коцький?
  - Хто запропонував задобріти пана Коцького обідом?
  - Де звірі поховалися від пана Коцького?
  - Як закінчилася народна казка, а як — п'єса?
  - До якого з творів можна дібрати таке прислів'я: «У страху великі очі»?
2. Знайди в п'єсі та перечитай уривок, у якому йдеться про зустріч зайчика і лисички. Поміркуй, чому лисичка говорила пошепки: вона турбувалася про звірів чи хотіла їх залякати? Прочитай її слова з відповідною інтонацією.
3. Прочитай п'єсу разом з друзями за ролями. Потренуйся виразно читати слова свого героя.
  - Підготуйся до інсценування п'єси. Звертай увагу на ремарки.

Познайомся з іншими п'єсами, написаними за мотивами народних казок: Олександр Олесь «Бабусина пригода», Леся Мовчун «Бабин бичок».

Казки різних народів про тварин

Усі народи світу склали казки. Між ними є багато спільного, але є і відмінності. Тому знайомитися з цими творами завжди цікаво. Щоб краще розуміти казки народів світу, треба знати їх таємниці.

П'ята таємниця казки

Перш ніж читати казку, треба дізнатися, який народ її склав, у якій країні він живе. Казки народів, що мешкають по сусідству, мають багато спільного.

Шоста таємниця казки

Познайомитися з казками народів світу ми можемо завдяки перекладачам. Один твір може мати кілька варіантів перекладу, здійсненими в різний час різними письменниками.

Сьома таємниця казки

Читаючи казки народів світу, необхідно звертати увагу на те, чим вони подібні до українських та чим відрізняються.

Двоє жадібних ведмежат

Угорська народна казка в перекладі Я. Васька

Далеко-далеко за синіми горами ріс густий дрімучий ліс. У тому лісі жила ведмежа сім'я: батько — старий ведмідь, мати — ведмедиця і двоє маленьких ведмежат. Коли батькі ходили на полювання, ведмежата самі zostавалися вдома і гралися біля барлогу. Одного разу надокучило їм гратися, вирішили вони подивитися, що робиться в лісі. Ідуть-ідуть і раптом бачать — дорога, а на ній повно возів та людей.

Ведмежата принішкли в куцах і пильнують за дорогою. А вона вся у вибоїнах, ямах та ритвинах.

І вози́ так трясе та підкида́є, що люди ледве сидять на них. Це дуже розвеселило ведмежат і насмішило до сліз. Зненацька почулося проні́зливе рипі́ння — то їхав величезний віз. Він аж угинався від усякого добра. Ведмежата зацікавлено стежили, що ж буде далі. А далі сталося те, чого вони й не ждали. Одне ко́лесо во́за вско́чило в яму, а з во́за впало ніби велике ко́лесо чи круглий ка́мінь і покотилося в ку́щі.

Ведмежата вирішили подивитися, що то таке. Підбігають, розсувають гі́лля — і бачать великий круг жирного і дуже ла́сого сиру. Вони від подиву аж роті́ пороззявля́ли.

— Ми його з'їмо! — вигукнули ведмежата в один голос. Взяли вони той сир і віднеслі́ в гу́щавину, щоб там по́рівну поділити. Але як це зробити? Ко́жне хотіло ділити самé та боялося, що більший шма́ток може дістатися дру́гому. Ведмежата почали сперечатися, гарчати одне на о́дного і зняли́ такий галас, що чу́тно їх стало дуже далéко.

А саме на ту годину неподалік бігла лисичка. Почула вона розпа́чливі голоси ведмежат, підійшла та й питає:

— Чого це ви сперечаетесь, ведмежата?

Ведмежата розповіли їй про свою біду й попросили допомогти.

— Хіба ж це біда? — здивувалася лисичка.— Зараз я поділю між вами сир. Це зовсім неважко.

— От добре! — зраділи ведмежата.

І хитра лисичка почала ділити той сир. Вона розламала його на́дво́є, але в око одразу впало, що шма́тки нері́вні.

— Цей більший! — зарепетува́ли вмить ведмежата. Лиси́ця їх заспоко́їла:

— Цитьте! Зараз усе буде гаразд.— І відкусила добрячий шматок від більшої частини та й проковтнула. Тепер більшою стала друга частина.

— Знову нерівно! — занепокоїлися ведмежата.

— Годі вже вам,— сказала лисиця.— Я добре знаю, що роблю.— І знову відкусила від більшого шматка. Ледве повертаючи язиком, бо в роті в неї повно смачного сиру, додала: — Ще трохи, і буде порівну.

Лисиця ділила сир далі, а ведмежата тільки тупцяли волохатими лапами та водили чорними носиками від меншого шматка до більшого, від більшого до меншого.

Так лисиця ділила сир, поки наїлася досхочу́. Нарешті шматочки стали однакові, а ведмежатам майже нічого не залишилося.

— Ну що ж,— сказала лисиця,— хоч шматочки й маленькі, зате однакові. Смачного вам, ведмежата! — і, майнувши хвостом, зникла в лісі. Ведмежата подивилися на рештки сиру й дуже зажурилися.

— Ось бачиш,— сказало одне,— якби ми були довірливіші й не такі жадібні, то самі ласували б смачним сиром. Так завжди буває з тими, хто жадібний.

Принішкли — причаїлися, завмерли.

Пильнують — стежать, уважно слідкують.

Вібоїна — яма на дорозі, що утворилася внаслідок частої їзди.

Рітвина — глибока вибоїна.

Ласий — дуже смачний.

Розпачливі — невтішні, які перебувають у відчаї.

Зарепетували — почали роздратовано кричати, галасувати.

В око впало — привернуло увагу, одразу стало помітним.

Досхочу́ — до повного задоволення.

1. Знайди на карті Угорщину. Чи є вона сусідкою України?
2. Чим схожа угорська казка «Двоє жадібних ведмежат» на українські народні казки «Дві білки й лисиця» та «Лисичка-суддя»? Чим відрізняються ці казки?
3. Прочитай слова. Пригадай, хто так себе поводить.

Гралися, принишкли, пильнують, пороззявляли, вигукнули, сперечалися, гарчали, зраділи, зарепетували, занепокоїлися, тупцяли, зажурилися.

- Перекажи угорську народну казку «Двоє жадібних ведмежат», спираючись на ці слова. Супроводжуй переказ показом відповідних дій.
4. Прочитай останній абзац угорської народної казки «Двоє жадібних ведмежат». Чому ведмежата назвали себе жадібними і недовірливими? Кому вони не довіряли? А кому довірилися? Знайди в тексті та прочитай епізод, де ведмежата не довіряли одне одному.
  5. Знайди і прочитай уривок, як лисичка зустрілася з ведмежатами і ділила сир. Розіграй його з друзями.

Познайомся з казками народів світу про тварин:
«Пшеничний колосок» (білоруська народна казка);
«Зайчикова хатка» (російська народна казка);
«Як слимак з лисом змагався» (польська народна казка);
«Хортові чобітки» (румунська народна казка);
«Лисичка та горобець» (словацька народна казка);
«Як тигр kota захищав» (грузинська народна казка);
«Верблюд-суддя» (болгарська народна казка).

Чарівні казки

Український народ складав не лише казки про тварин, а й чарівні.

Восьма таємниця казки

Чарівну казку можна впізнати за наявністю чарівних істот, чарівних речей, чарівних перетворень.

Чарівні істоти

Змій

Баба-яга Лісовий цар Ох

Кобіляча голова

Чарівні речі

пéрстень

сопілка

торбінка-волос'янка

Чарівні перетворення

Царівна-жаба

Кривéнька кáчечка

Телесик

Пригадай чарівні казки, які ти знаєш.

Телесик

*Українська народна казка
в літературній обробці О. Іваненко*

Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей немає. Журяться дід та баба: «Хто нас, старіх, догляне, як у нас дітей немає?»

От баба і просить діда:

— Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку та зроби колисочку. А я покладу деревинку в колисочку та й буду колихати. От буде мені хоч забавка!

Дід спершу не хотів, а баба все просить та просить. Послухався він, поїхав, вирубав деревинку, зробив колисочку... Поклала баба ту деревинку в колисочку — колише й пісні співає:

— Люлі-люлі, Телесіку,
Наварила кулешіку,
Наварила ложок п'ять,
Буду тебе годувать!

Кохала-кохала, аж поки
полягали вони ввечері спати.

Встають уранці — аж з тієї деревинки та став синок маленький! Зраділи вони хтозна-як та й назвали того синка Телесиком.

Росте той синок та й росте як з води. І такий став гарний, що баба з дідом не натішаються.

От як підріс він, то й каже:

— Зробіть мені, тату, золотий човник та срібне веселчко: буду я рибку ловити та вас годувати!

Дід і зробив золотий човник і срібне веселчко. Спустили на річку. Телесик і поїхав. Їздить він по річці, ловить рибку та годує діда й бабу. Наловить, віддасть — і знову поїде. Ще як уперше поїхав, мати йому наказала:

— Гляди ж, як я клікатиму, то пливи до б́ережка, а як хто чужий, то пливи далі!

От мати наварила йому снідати, принесла́ до берега та й кличе:

— Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до б́ережка!
Дам тобі їсти й пити!

Телесик почув.

— Ближче, ближче, човнику, до б́ережка,— це ж моя матінка снідати принесла́!

І пливе. Пристав до бережка, наївся, напився, відіпхнув золотий човник срібним весельцем і поплив далі рибку ловити...

А змія й підслухала, як мати кликала Телесика, прийшла до берега та й давай гукати гру́бим голосом:

— Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам тобі їсти й пити!

А він чує...

— То ж не моєї матінки голос! Пливи, пливи, човнику, далі! Пливи, пливи, човнику, далі!

Махнув весельцем — човник і поплив. А змія стояла, стояла та й пішла від бережка геть.

А мати Телесика наварила йому обідати, понесла́ до б́ережка та й кличе:

— Телесику, Телесику!
Приплинь, приплинь до бережка!
Дам тобі їсти й пити!

Він почув:

— Ближче, ближче, човнику, до бережка! Це ж моя матінка мені обідати принесла́!

Приплив до бережка, наївся, напився, віддав матері рибку, що наловив, відіпхнув човник і поплив знову. А змія приходить до берега та знов грубим голосом:

— Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!
Дам тобі їсти й пити!

А він почув, що то не материн голос, та махнув весельцем:

— Пливи, пливи, човнику, далі!
Пливи, пливи, човнику, далі!

Човник і поплив далі.

Змія бачить, що нічого не вдіє, от і пішла до коваля:

— Ковалю, ковалю! Скуй мені такий тоненький голосок, як у Телесикової матері! А не скуєш — я тебе з'їм!

Коваль змії злякався і зробив, як вона хотіла. Пішла змія до берега і стала клікати:

— Телесику, Телесику!

Приплинь, приплинь до бережка!
Дам тобі їсти й пити!

А він думав, що то мати:

— Ближче, ближче, човнику, до бережка,— то ж мені моя матінка їсти принесла!

Та й приплив до бережка. А змія його мерщій ухопила з човна та й понесла до своєї хати.

Приносить до хати:

— Зміючко Оленко, відчини!

Оленка відчинила, змія ввійшла в хату.

— Зміючко Оленко, натопи піч так, щоб аж каміння розпадалося, та спечи мені Телесика, а я підучу гостей покличу, та будемо гуляти.

Та й полетіла кликати гостей.

А Оленка забула, що перше треба піч натопити, та одразу каже:

— Сідай, Телесику, на лопату!

А він каже:

— Як його сіда́ти? Я не вмію.

— Та вже сідай! — каже Оленка.

Він поклав на лопату руку.

— Так? — питає.

— Та ні-бо! Сідай зовсім!

Він поклав голову:

— Отак, може?

— Та ні-бо, ні! Сідай увесь!

— А як же? Хіба так? — Та й поклав ногу.

— Та ні-бо,— каже Оленка.— Ні, не так!

— Ну, то покажи,— каже Телесик,— бо я не знаю як.

Вона й стала показувати, та тільки сіла, а він за лопату та й укинув її в піч, і за́слінкою піч затулив. А сам замкнув хату, зліз на превисоченного я́вора та й сидить.

От змія прилітає з гостями.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не чути.

— Зміючко Оленко, відчини!

Не озивається.

— От вража Оленка, вже десь повіялась.

Змія сама відчинила хату, повходили гості, посідали за стіл. Відслонила змія за́слінку, бачить — і піч ще не топлена, а там Оленка-зміючка сидить та реве.

Каже:

— Мене туди Телесик вкинув.

— А де ж він? — сичіть змія.

— Не знаю, де подівся.

Давай шукати, давай дивитися та й углédили Телесика на яворі. Кинулись до явора та й почали його гризти. Гризли-гризли, аж зуби поламали,— а не перегризу́ть. Кинулись до коваля́:

— Кова́лю-кова́лю, скуй нам такі зуби, щоб того явора перегризти, а не то ми тебе з'імо!

Кова́ль злякався і скував. Вони як почали знову... От-от уже перегризуть. Коли летить табун гусей. Телесик їх і просить:

— Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
До рідної матінки.
А в батенька, матінки їсти й пити,
Ще й хóроше походити!

А гуси й кажуть:

— Нехай тебе середні візьмуть!

А змії гризуть-гризуть... Аж летить знову табун гусей. Телесик і просить:

— Гуси-гуси, гусенята!
Візьміть мене на крилята
Та понесіть до батенька,
До рідної матінки.
А в батенька, матінки їсти й пити,
Ще й хóроше походити!

І ці кажуть:

— Нехай тебе задне візьме!

Та й полетіли.

Сидить сердешний Телесик — от-от явір упаде, от-от доведеться пропасти! Коли це летить собі одним одно гусеня. Відбилось, насилу летить. Телесик до нього:

— Гуся́-гуся́, гусенятко!
Візьми мене на крилятко

Та понеси до батенька,
До любої матінки.
А в батенька, матінки їсти й пити,
Ще й хóроше походити!

— Сідай! — каже гусеня та й ухопило його на кри́ла. Та втомилось, сердешне, так низько несе. А змія за ним. Ледь не вхопить його, женéться. Та таки не наздогна́ла. От гусенятко принесло та й посадовіло Телесика на причілку знадвору, а само ходить по дворú, пасеться.

Сидить Телесик на причілку та й слухає, що в хаті робиться. А там баба напекла пиріжків, виймає з пéчі й каже:

— Це тобі, діду, пиріжок, а це мені пиріжок!

А Телесик знадвору:

— А мені?

Баба знову виймає пиріжки та:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

А Телесик знов:

— А мені?

Вони й почули. Що це?

— Чи ти чуєш, діду, щось наче гукає?

— То,— каже дід,— ма́бу́ть, так учува́ється.

То баба знову:

— Оце тобі, дідусю, пиріжок, а це мені!

— А мені? — з причілка Телесик.

— Отже таки озивається! — говорить баба та зирк у вікно,— аж на причілку Телесик. Вони тоді з хати, та вхопили його, та внéсли в хату, та такі раді!..

А гусятко ходить по дворú. Мати його побачила:

— Он гусятко ходить. Піду впіймаю та заріжу.

А Телесик каже:

— Ні, мамо, не ріжте, а нагодуйте його! Коли б не воно, то я б у вас і не був.

От вони нагодували його й напоїли, ще й під крильця насипали пшона. Так воно й полетіло. А Телесик йому кричить:

— Прилітай ще до нас!

От вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

Кулешик (куліш) — густий суп із пшона.

Колисочка — люлька, невеличке ліжко для спання і колисання дитини.

Заслінка — дошка з ручкою, якою закривають отвір печі.

Причілок — бокова стіна хати.

1. Пригадай, як з'явився Телесик. Перевір свою відповідь за текстом казки.
2. Чому головного героя назвали Телесиком? Слово *теле-сува́тися* означає перекочуватися з одного боку на інший.
3. Як Телесик турбувався про батьків? Знайди в тексті й прочитай, як він їх називав.
4. Як мати піклувалася про Телесика? Якою вона була?
5. Знайди в казці, як мати кликала Телесика. Яким голосом це робила мати, а яким — змія? Прочитай виразно.
6. Як Телесик обдурив зміючку Оленку? Знайди і прочитай їхню розмову. Розіграй в особах цей уривок із казки.
7. Як урятувався Телесик?
8. Чи можна назвати Телесика винахідливим? Працьовитим? Турботливим? Сміливим? Вдячним? Доведи свою думку прикладами з твору.
9. Чому казку «Телесик» можна назвати чарівною? Які чарівні перетворення в ній відбуваються, які чарівні істоти діють?

Дев'ята таємниця казки

У народних казках зазвичай можна виділити такі основні частини: за́чин, основна частина і кінцівка-приказка.

У зачині говориться про те, де і коли відбувається подія, про кого розповідатиметься в казці.

Основна частина є найцікавішою. У ній розповідається про пригоди героїв.

Кінцівка-приказка — це вислів, який дозволяє красиво завершити розповідь.

1. Прочитай зачин із казки «Телесик».

Жили собі дід та баба. Вже й старі стали, а дітей немає. Журяться дід та баба: «Хто нас, старих, догляне, як у нас дітей немає?»

2. Прочитай кінцівку-приказку з казки «Телесик».

От вам казочка, а мені бубликів в'язочка.

Десята таємниця казки

У народних казках, як правило, окремі дії повторюються кілька разів — 3, 5 або 7.

3. Перечитай казку «Телесик» і дізнайся:

- скільки разів змія гукала Телесика;
- скільки разів Телесик неправильно сідав на лопату;
- скільки разів Телесик звертався до гусенят.

Познайомся з іншими чарівними українськими народними казками «Ох!», «Летючий корабель», «Яйце-райце», «Кирило Кожум'яка» в літературній обробці О. Д. Іваненко і Н. Л. Забіли.

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Знайди в розділі «Казка вчить, як на світі жить» і перечитай таємниці казок. Яка з таємниць тебе найбільше здивувала? Яка запам'яталася?
2. Як з'явилися народні казки?
3. Чому є казки, схожі за змістом, але з деякими відмінностями?
4. У чому цінність народної казки?
5. Хто з письменників збирав і обробляв народні казки? Які письменники писали твори за мотивами народних казок?
6. З яких частин складається казка?
7. Назви відомі тобі українські народні казки про тварин.
8. Які чарівні казки ти знаєш?
9. Прочитай уривок із казки, яка тобі подобається, і визнач, якою вона є — чарівною чи про тварин. Доведи свою думку.
10. Прочитай загадку. Назви героя казки.

Цей герой — чарівна істота. Вона хотіла з'їсти головного героя. Для цього їй довелося змінити голос.

- Склади подібну загадку про героя народної казки і загадай її в класі.

11. Про що слід пам'ятати, коли читаєш казки народів світу?
12. Що таке п'єса? Які її таємниці ти знаєш? Назви автора відомої тобі п'єси.

ДИТЯЧІ ЗАБАВИ: у давнину і сьогодні

- Як ти розважаєшся у вільний час? У які ігри граєш разом з друзями?

Цікаво дізнатися, як забавлялися діти в давнину — тоді, коли в них не було сучасних планшетів, комп'ютерів, телефонів, телевізорів, не було навіть книжок? Відповідь на це запитання ти знайдеш у цьому розділі.

Чи знайомі тобі такі словесні забави:

скоромовки
загадки
лічилки
небилиці
безконечники
докучливі казки?

- Прочитай твори. Упізнай забави. Скажи, де лічилка, де скоромовка, де загадка...

* * *

Ворона проворонила вороненя.

* * *

Еники, беники
Їли вареники.
Еники, беники, кльоц,
Вийшов жмуриться матрос.

***

- Ми з тобою йшли?
- Йшли.
- Кожух знайшли?
- Знайшли.
- Я тобі кожух дав?
- Дав.
- Ти кожух взяв?
- Взяв.
- А де ж він?
- Та що?
- Та кожух!
- Та який?
- А ми з тобою йшли?
- Йшли.
- Кожух знайшли?..

***

Зимою біле, весною чорне,
літом зелене, восени стріжене.

***

Кажу, кажу тобі казку
про бабу Параску
І про діда Петруся,
От і казочка уся.

***

Горщик сватався до миски,
Ополоник до колиски,
Місник сватався
до полиці,
Житній хліб до паляниці.

Небилиці

Сказала б казки — не вмію,
сказала б приказки — не смію,
сказала б небилиці — так багато плутаниці.

Небилиці — це невеликі твори, у яких розповідається про неймовірне, про те, чого не може бути. Вони викликають здивування і сміх.

Ходив кіт по току

Українська народна небилиця

Ходив кіт по току́
В червоному ковпаку́,
А миші сміються,
Аж в боки беруться.

Перша таємниця небилиці

Небилиці часто можна почути в казках: на початку або в кінці.

***

Це було давно-предавно, коли кури несли телят,
а вівці — пісанки.

***

І я там був, мед-вино пив; хоч в роті не було, а по
бороді текло — тим вона в мене й побіліла!

- Прочитай уривок з української народної казки «Дідова дочка і бабина дочка». Знайди в ньому небилицю.

...Дід і баба вибігли з хати, дивляться — аж дочка́ приїхала. Дуже обоє зраділи, ухватили її в хату, уне́сли й скриню. Ото як відчинять, подивляться,— аж там самі жаби, гадюки! Вони в крик:

— Дóчко, що це таке? — І полякались обоє.

Тоді бабина дочка́ стала розказувати, що їй було, а баба з дідом слухають. А як розказала вона все те, то баба сказала, жа́люючи:

— Мабу́ть, твоя така доля, що куди не підеш, то золоті ве́рби ростуть! Сиди лучче дома та не ріпайся, бо та добра́ привезла, а ти гадюк! Іще до́бре, що хоч жива прийшла.

Отак вони собі живуть і хліб жують. Коромислом сіно возять, оберёмком воду носять! Дідова дочка́ пішла заміж та й поїхала собі і живе добре, а бабину ліниву ніхто не бере.

Коромисло — вигнута дерев'яна палиця із зарубками на кінцях, якою носять відра з водою.

Оберёмок — (рос.) охалка. Носити оберемком — переносити, обхопивши руками.

Знайди в бібліотеці та прочитай українську народну казку «Дідова дочка і бабина дочка» (літературна обробка О. Д. Іваненко).

- Прочитай твір. Доведи, що це небилиця.

Тараташі-таші

Українська народна небилиця

Тараташі-таші, наварив я каші!
Таратанцем-танцем, мішав кашу пальцем.
Таратанець-танець, як зайнявся палець!
Таратічки-тічки, побіг я до річки,
Таратанця-танця, в річку встромив пальця,
Таратічка-тічка, аж зайнялась річка.

- Зверни увагу на слова, якими починається кожен рядок. Чим вони цікаві?

Друга таємниця небилиці

У деяких небилицях використовується гра словами. Завдяки їй ці твори стають більш цікавими.

Сестривечір, добрички!

Українська народна небилиця

— Сестривечір, добрички! Чи не телятили ви моїх бачатків?

— Аякже, телятили, телятили; задрали лóзи та й побігли в хвіст.

1. Розгадай секрет небилиці «Сестривечір, добрички». Як утворилися такі дивні слова?
  - Перечитай і розшифруй небилицю.
2. Складай небилиці. Грай разом з друзями.

У книжках українських дитячих письменників можна знайти літературні небилиці.

Наталка Поклад

Небилиця

Сталось диво у дворі —
зашипіли комарі,
гóлуби занявкали,
горобці загавкали.

З переляку пес вухатий
хрюкнув — і чкурнув до хати,
а рудезний кіт
шаснув до воріт.

Півень вискочив на дрóва
і замукав, мов корова,
а бичок-третячок
заквоктав до качóк.

Стали кури туркотіти,
вівці стали муркотіти,
задзижчали поросята,
зацвірінькали курчата.

Кінь вівса наївся всмак
й гелґотав, немов гусак,
а гусак іржати взявся —
ой, старався!..

День веселий, день чудовий,
сонце в небі позіхає.
Переплуталися мови,
а чому — ніхто не знає.

Яке диво сталося у дворі? Кого з тварин воно перелякало? Хто найбільше старався всіх здивувати?

- Який настрій викликає небилиця?
- Прочитай небилицю так, щоб усі посміхнулися.

1. Пригадай вірш К. І. Чуковського «Плутанина» (рос. «Путаница») і порівняй його з твором Наталки Поклад «Небилиця».
2. Pozнайомся з літературними небилицями українських письменників М. Ф. Сингаївського, Т. П. Коломієць, Галини Малик.

Надокучливі казки, безконечники

Ось послухай казку
За бубликів в'язку.
В'язочка маленька —
Казка коротенька.

Надокучливі казки — це жартівливі віршовані твори. Вони можуть бути дуже короткі або безконечні. Їх розповідають тоді, коли діти дуже надокучають проханням розказати нову казку.

Скажу вам, діти, казку

Українська народна надокучлива казка

Скажу вам, діти, казку:
Приніс зайчик дров в'язку,
Поколов їх дрібненько,
Зварив кашу хутенько*.
Кашка була солоденька,
Моя казка коротенька.

* Хутенько — швиденько.

Перша таємниця надокучливої казки

Надокучлива — це несправжня казка. Той, хто її розповідає, має перехитрити слухача. Тому її починають розповідати повільно, ніби справжню казку, а кінцівку промовляють швидко, з посмішкою.

- Прочитай виразно надокучливі казки.

* * *

Жила у лісі білочка.
Знайшла вона тарілочку.
Тарілочка розбилася,
Казка закінчилася.

* * *

Був собі журавель та журавочка,
наносили сінця повні ясельця*.
Наша казка гарна й но́ва,
починаймо її зно́ва:
Був собі журавель...

Друга таємниця надокучливої казки

Особливим видом надокучливих казок є безконечники. Їх хочеться промовляти багаторазово. Щоб зацікавити слухачів безконечником, його текст кожного разу слід читати з різною інтонацією.

* Ясельця — відгороджене в хліві місце, куди закладають корм для худоби.

Був собі дід Нетяжка

Український народний безконечник

— Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка*,
На голові шапочка,
На спині латочка,
Чи хороша моя казочка?

— Хороша!

— І ти кажеш — хороша,
І я кажу — хороша.

Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка,—
Чи хороша моя казочка?

— Погана!

— І ти кажеш — погана,
І я кажу — погана.

Був собі дід Нетяжка,
Була у нього сермяжка,
На голові шапочка,
На спині латочка,—
Чи хороша моя казочка?

І ти мовчиш, і я мовчу.

Був собі...

- Прочитай безконечник виразно. Розіграй у класі.

* Сермяжка — свитка (довгополий верхній одяг, схожий на пальто).

Українські письменники продовжують народні традиції і залюбки складають цікаві надокучливі казки.

Олександр Виженко

Жила-була баба Гапка.
Отут моїй казочці крапка.

Анатолій Костецький

Вірш без кінця

Я йду собі дорогою,
дорогою широкою,
аж тут
назустріч — кіт!
— Куди ти йдеш дорогою,
дорогою широкою? —
мене питає кіт
і жде від мене
слова,
а я й кажу
котіві:
— Я йду собі дорогою,
дорогою широкою,
аж тут
назустріч — кіт!
— Куди ти йдеш дорогою,
дорогою широкою? —
мене питає кіт
і жде від мене слова,
а я й кажу котіві...
Читай

спочатку
знову!

Грицько Бойко

Загубила голку Ніна

Загубила голку Ніна,
Стала Ніна
На коліна:
Знайшла голку,
Та не шила —
Ніна нитки загубила.
Загубила нитки Ніна,
Стала Ніна
На коліна:
Знайшла нитки,
Та не шила,—
Ніна голку загубила...

Цього вірша про дівчатко
Починай читать спочатку...

- Вивчи один безконечник напам'ять.

Іван Сенченко

Вимок, викис, виліз, висох...

Ішли через річку Білочка і Борсук. Там колода лежала. Білочка легко й швиденько плиг-стриб по колоді і вже на тому боці. А Борсук ішов важко, неначе манної каші миску з'їв. Підсковзнувся на колоді та й бух у воду!

Вимок, викис, виліз, висох. Ступив на колоду та й знову бух у воду!

Білочка каже:

— Ну, хіба ж так можна! Треба легесенько йти. Бачиш як?

— Та бачу! — відказав Борсук. Ступив на колоду та й знову бух у воду!

Іван Юхимович Сенченко написав свою казку за мотивами народного безконечника. Перечитай казку. Поміркуй, який народний безконечник використав автор. Перевір свою думку, звернувшись до бібліотеки або Інтернету.

Прочитай і познайом своїх друзів з найбільш цікавими літературними надокучливими казками Марійки Підгірянки, І. О. Світличного, О. Є. Виженка, Т. П. Коломієць.

Лічилки

Щоб гру розпочати,
Лічилку треба знати.

Лічилка — це невеликий віршований твір, який допомагає обрати ведучого в грі.

Українська народна лічилка

Раз, два, три!
Раз, два, три!
Біжимо ми, як вітри,
Раз, два, три!
Раз, два, три!
А жмурити будеш ти!

Перша таємниця лічилки

Лічилку розповідають у колі гравців. Ведучий промовляє текст, указуючи пальцем на кожного учасника, нікого не пропускаючи. Починає з себе, а далі за годинниковою стрілкою. Він має скандувати: не поспішаючи, чітко промовляти слова по складах.

- Потренуйся правильно читати народні лічилки.

Стоїть верба́ над потоком,
 Похилилась трохи боком,
 Похилилась до води.
 Ти лови!

* * *

Зайчик-зайчик-побігайчик,
 Виніс хліба нам окрайчик,
 Виніс свіжої води,
 Тож виходь жмуритись ти.

* * *

Раз, два, три, чотири —
 мене грамоти учили,
 і читати, і писати,
 і на конику скакати.

* * *

Уно-дуно раба,
 квінтер-пінтер жаба,
 уно-дуно рекс,
 квінтер-пінтер зекс.

Друга таємниця лічилки

Лічилки бувають різні: числові, заумні, сюжетні.
 У числових використовуються числа, заумні містять незрозумілі (вигадані) слова, у сюжетних розповідається коротка історія.

1. Визнач, яка серед поданих народних лічилок є числовою, яка заумною, а яка — сюжетною.
2. Розкажи лічилку, яку знаєш. До якої групи її можна віднести?

Українські письменники написали для дітей багато різних лічилок.

Людмила Савчук

Кому водить

Захотіли серед хати
Миші в піжмурки пограти.
Поховались по кутках...
Раптом — кіт до хати. Жаж!..
Повтікали миші вмить!
Хто не втік, тому водить.

Тамара Коломієць

Біжить півень з причілку,
Нагукує лічилку:
— Раз, два — курчата,
Три, чотири — зайчата,
П'ять, шість — гусаки,
Сім, вісім — їжаки,
Дев'ять, десять — йде лисиця,
Нам — ховаться,
Їй — жмуриться.

Варвара Гринько

Мама, тато, дід, бабуся —
Всіх назву, не помилюся,—
Старший братик і сестричка —
В нас сімейка невеличка.
Не спиняйте, бо зіб'юся:
Мама, тато, дід, бабуся,
Старший брат, сестра і я —
От така у нас сім'я.
Нам лічилочку на сім
Повторити треба всім.

Знайди і прочитай лічилки, призначені тільки для гри в піжмурки.

- Обери лічилку, яка сподобалась найбільше, і вивчи її напам'ять. У якій грі її можна використати? Розкажи правила цієї гри.

Познайомся з літературними лічилками В. Верховеня, Л. Колос, Н. Забіли, В. Гринько, Д. Чередниченка. Візьми участь у грі «Коло лічилок». Гравці по черзі промовляють лічилки. Той, на кому закінчиться лічилка, починає нову.

Скоромовки

Усіх скоромовок не перескоромовиш,
не перевискоровимовиш.

Скоромовка — це весела гра у швидке повторення важких для вимови фраз.

1. Прочитай українські народні скоромовки.

* * *

На вóзі коза, під возом лоза.

* * *

Малá Марина їла малину.

Перша таємниця скоромовки

Для того щоб навчитися швидко і правильно промовляти скоромовку, необхідно кілька разів її прочитати: спочатку повільно, а потім швидше.

2. Потренуйся чітко і швидко промовляти народні скоромовки.

Бу́рі бобри́ брід перебрели,
Забу́ли бобри́ забрати торби́.

Ходить посмітю́ха по смітничку́
зі своїми посмітюшенятами.

- Що означають слова «брід», «торби́», «посмітю́ха»? Скористайся тлумачним словником.

Друга таємниця скоромовки

Скоромовку легше запам'ятати і вимовити, якщо розумієш значення слів, з яких вона складається.

3. Прочитай народні скоромовки. Знайди в них незрозумілі слова.

* * *

Був собі це́бёр та переполуцебрився
на полуцебреньята.

* * *

Наш садівник розсадівникувався.

Третя таємниця скоромовки

У народних скоромовках іноді зустрічаються вигадані слова. Така словесна гра додає тексту цікавості й ускладнює його промовляння.

4. Знайди вигадані слова в народних скоромовках.
  - Склади скоромовку з вигаданими словами: «розмокропогодилась», «квітникарювати», «перепланшетився».

Українські письменники теж долучилися до складання скоромовок.

5. Прочитай літературну скоромовку.

Грицько Бойко

Мила милитись не вмiла,
Мила мило з рук не змила.
Мама милила умiло,
Мама з Мили змила мило.

Познайомся з літературними скоромовками Грицька Бойка.

Загадки

Відгадай загадочку, кинув її в грядочку, нехай моя загадка лежить до весни.

Відгадка: насіння, зерно.

За́гадка — це словесна гра, у якій треба відгадати за описом предмет або явище. Опис у загадці зашифрований.

Зазвичай загадки пропонуються слухачам за певними темами: про тварин, про людей, про одяг тощо.

1. Прочитай і відгадай загадки про овочі.

Під землею вогонь горить, а зверху видно.

Пані в коморі, а коса надворі.

Червона, та не дівка,
Зелена, та не гай.

Ці загадки мають однакову відгадку. Про який овоч у них розповідається? Які слова підказали тобі відгадку?

Перша таємниця загадки

У загадці описуються важливі ознаки предмета. Щоб відгадати загадку, її треба кілька разів перечитати і виділити ці ознаки.

Один предмет у різних загадках може описуватися по-різному. Опис може супроводжуватися порівнянням.

2. Прочитай загадку. Назви овоч, про який у ній розповідається. Поясни свою відгадку.

Повна хата горобців, та нікуди вилетіти.

Друга таємниця загадки

Народна загадка може мати кілька відгадок. Головне — довести свою думку.

Поміркуй, скільки відгадок може мати відома тобі загадка «Пані в коморі, а коса надворі». Чи може це бути редиска? Цибуля? Петрушка? Картопля? Буряк? Часник? Доведи.

3. Відгадай загадки про тварин.

Їхала пані в срібнім жупані, а на тім жупані латка на латці.

У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без води умиється.

Які слова тобі допомогли відгадати загадки? Що означають підкреслені слова?

Жупан — старовинний теплий верхній одяг із цупкої шерстяної тканини.

Латка — шматок тканини або шкіри, який пришивають, щоб закрити дірки в одязі, взутті тощо.

Кожух — старовинний теплий верхній одяг, шуба з великим коміром, пошита ху́тром до середини.

Третя таємниця загадки

Щоб відгадати загадку, треба добре розуміти всі слова в її тексті.

За лісом, за пралісом золота діжа сходить

Катруся розповідала бабі:

— А Сергієва мама таку загадку нам загадала: за лісом, за пралісом золота діжа́ сходить, і каже, що діжа́ — це дерев'яна діжечка, в якій хліб місять. А як же діжечка може сходити?

Бабуся засміялася:

— То тільки так кажуть, що діжа сходить, а насправді сходить тісто у діжі. Покладуть у тісто дріжджі, воно й почина підійматися, а тоді вилазить з діжі балабухою. Балабуха велика, кругла, ясна, як сонечко. Люди шанують хліб, шанують і сонечко і люблять прирівнювати хліб до сонця, а сонце до хліба. Вийде вранці людина з хати, і їй здається, що отам за лісом стоїть золота діжа і з неї, мов балабуха, викичується ясне сонечко.

— Ой, як гарно ти розказала! — скрикнула Катруся.— Всі загадки про місяць, зірки і про сонечко дуже красиві. Що люди люблять, про те гарно й розказують!

— Правда твоя,— сказала бабуся і погладила онучку по голівці.

Перечитай, як бабуся пояснила загадку. Скористайся цим поясненням і розкажи, як виникла ця загадка.

Познайомся з книжкою І. Ю. Сенченка «За лісом, за пралісом золота діжа сходить». Знайди в ній і прочитай інші оповідання, у яких розповідається про загадки.

Загадки бувають народні та літературні (авторські). Прочитай і відгадай загадки про рослини.

Що пече без вогню?

Грицько Бойко

Не дерево, а листя має.
Її усякий обминає.
Лиш доторкнеться до долонь,
То припече, немов огонь.

Яку загадку було відгадати легше — народну чи авторську?

Познайомся з літературними загадками Грицька Бойка, Марійки Підгірянки, П. Ребра, Г. Храпача, Г. Чубач, І. Січовика. Обери найцікавіші, загадай їх у класі.

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Які народні словесні забави ти знаєш?
2. Які забави використовують, щоб почати гру? Які можна почути в кінці казки? Які схожі на казку? Які використовують для перевірки спостережливості слухачів? А які — для розвитку чіткої вимови звуків?
3. Прочитай твір.

Козуню-любуню,
пристань до мене,
нічого не будеш
робити в мене:
у мене водиця
віконцем тече,
у мене горобчик
хліба напече,

у мене лисиці
спечуть паляниці,
у мене ведмідь
ізварить обід.

- Упізнай, яка це словесна забава. Що підказало правильну відповідь?
4. У чому полягає таємниця надокучливих казок?
  5. Яку українську народну скоромовку ти можеш промовити дуже швидко? Запропонуй друзям взяти участь у змаганні на звання найкращого скоромовця.
  6. Прочитай. Упізнай словесну забаву.

* * *

Раз, два, три, чотири,
Мене грамоти учили:
І читати, і писати,
І на конику скакати.

* * *

Раз, два, три, чотири,
Кицю грамоти учили:
І читати, і писати,
І за мишками ганяти.

- Поміркуй, чому існують схожі лічилки.
7. Пригадай і розкажи числову, заумну і сюжетну лічилку.
  8. Хто з українських поетів є автором скоромовок, загадок і безконечників? Переглянь розділ, перевір себе.
  9. Пригадай відому тобі загадку. Загадай її в класі. Поясни, які таємниці допоможуть її розгадати.

ТВОРИ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДАВНІХ ЧАСІВ

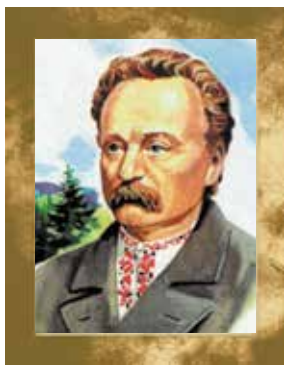
Тарас, Іван і Леся — великі імена,
Лунає в Україні їх слава голосна...

Роман Завадович

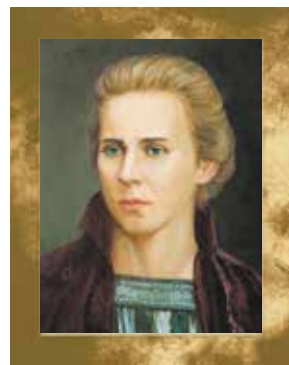
- Імена яких відомих українських письменників назвав у вірші Роман Михайлович Завадович?

Тарас Григорович
Шевченко
(1814–1861)

Іван Якович
Франко
(1856–1916)

Леся Українка
(1871–1913)

Ці письменники жили дуже давно, коли Україна ще не була незалежною державою.

У ті часи країнами керували царі та королі. Простим людям жилося дуже важко. Вони багато і тяжко працювали, однак не завжди могли прогледувати свою сім'ю.

Діти бідних селян і робітників не мали можливості відвідувати школу. Шкіл для таких дітей було небагато, і зазвичай учителювали в них малоосвічені дяки*. Тому отримати гарну освіту і змінити своє життя на краще в бідних не було можливості.

* Дяк — служитель церкви, помічник священника.

Доля України турбувала культурних людей, тому кожен із них по-своєму намагався покращити життя її народу. Вони відкривали школи, видавали книжки для бідних. Не залишилися осторонь цієї справи й Т. Г. Шевченко, Леся Українка, І. Я. Франко.

У цьому розділі ти познайомишся з творчістю письменників давніх часів.

- Перевір себе! Прочитай уривки творів, назви автора.

***

Тече вода з-під явора
Яром на долину...

***

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива...

***

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть...

- Які вірші цього поета ти знаєш напам'ять? Розкажи.

Вірші цього видатного письменника знають українці в усьому світі. Найбільше його творів можна почути 9 березня — в день народження поета.

Тарас Григорович Шевченко (1814-1861)

- Розглянь автопортрет Т. Г. Шевченка. Які деталі на ньому підказують, що це письменник давніх часів?
- Пригадай, що тобі відомо про життя Т. Г. Шевченка. Розкажи, скориставшись опорними словами і картинами художників.

Село,
велика родина,
кріпаки*,
пастух,
навчання в дяка,
любов до малювання.

---

* Кріпак — селянин, який належить панові, є його власністю.

Т. Шевченко. Батьківська хата в Кирилівці

І. Їжакевич.
Тарас-пастух

М. Дерегус. Малий Тарас слухає кобзаря

І. Гончар.
Тарас-водоноша

О. Довгаль.
Т. Шевченко малює автопортрет

Маленьким про великого Тараса

(Уривок)

Т. Шевченко.
Автопортрет (1840)

Весь час мріяв Тарас вчитися малювати. Заробить якусь копійку, купить своїм бідним сестричкам Яринці і сліпенькій Марійці цукерку чи бубличок, а собі аркушик грубого сірого паперу. Сховається десь у бур'янах, малює і співає сумні пісні. Дуже хороший був голос у Тараса, і він добре співав.

Через деякий час знову він пішов у інше село ще до одного вчителя, і той погодився взяти його в учні. Треба було тільки дозвіл від пана мати.

Та коли прийшов до панського управителя за дозволом, той залишив хлопця у пана «козачком» — прислужником.

Сидить пан у кріслі, нічого не робить, тільки Тарасові гукає:

— Подай води! Віджени муху!.. Подай люльку!..
Що ти там розспівався? Ану помовч!

Пан багато їздив і скрізь брав з собою Тараса, щоб той йому прислужував у дорозі. Деякий час жив пан у литовському місті Вільнюсі — Вільні, як тоді його називали. Якось поїхав пан зі своєю дружиною на бал, а Тарас сів малювати.

Так захопився, що й не чув, як пан повернувся. Бачить пан — Тарас малює. Розлютився і наказав відшмагати хлопця на ста́йні. А проте вирішив пан, що добре мати свого власного художника.

Незабаром він віддав Тараса вчитися до одного професора малювання.

Та недовго провчився Тарас. Пан переїхав до Петербурга...

...Минав Тарасові вісімнадцятий рік. Почав він просити пана віддати його хоча б у малярську артіль. Пан і віддав Тараса в учні до майстра-маляра́. Той маляр хоч славився хорошим майстром, та людиною був жорстокою, скупюю.

Працювати примушував він свою артіль — хлопців-підмайстрів — цілісінький день, майже без перепочинку. Оздоблювали вони покої, фарбували стіни, стелі. Жили хлопці на́дголодь, ходили в замурзаних халатах, спали на голих, благе́ньких матрацах на горі́щі над квартирою майстра-хазяїна.

У Петербурзі влітку бувають білі ночі — тоді видно, як удень.

От білими ночами став Тарас тікати зі свого горища у великий, гарний сад, який і тепер зветься Літнім. Сяде він там на перекинутому відрі з-під фарби і перемальовує ста́туї, які стоять у Літньому саду. А то замислиться, замріється, згадає рідну свою Україну, Дніпро, і хочеться йому заспівати про них, про рідних, далеких, нещасних людей. І в голові складались, немов пісні, свої власні вірші.

На тому папері, що він брав для малювання, він почав записувати ці вірші, і один з найперших починався так:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додóлу вёрби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідий місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались,
Та ясен раз у раз скрипів.

Якось уночі гуляв у тому саду молодий художник. Побачив він — сидить хлопець, малює. Підійшов, поглянув.

— Дуже добре малюєш! — сказав художник. — Ти вчишся малювати?

— Я працюю в артілі майстра-маляра.

— А звідки ж ти?

— Я з України.

А молодий той художник, Іван Сошенко, і сам був з України.

Він про все розпитав Тараса і вирішив будь-що допомогти йому, бо був доброю, чулою людиною.

Іван Сошенко, молодий художник, учень Петербурзької академії художеств, розповів своїм товаришам, друзям, учителям — професорам академії, що зустрів надзвичайно талановитого хлопця — Тараса

Шевченка. Дуже той хлопець Тарас хоче вчитись, а не може, бо кріпак, панові належить. А пан його людина дарма що багата, а неосвічена, брута́льна, пиха́та.

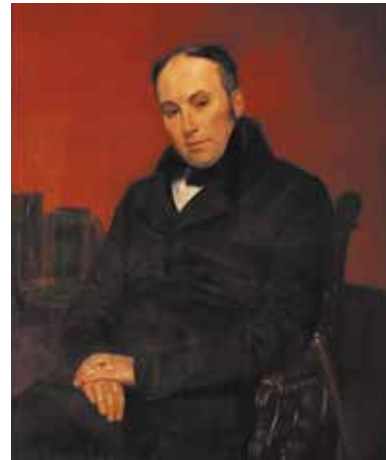
Учителем Івана Сошенка був славетний російський художник, професор Карл Брюллов. У нього бували інші художники, письменники, музиканти. Вони зацікавились Тарасом Шевченком і вирішили його викупити з неволі. А пан запросив за Тараса великі гроші — дві з половиною тисячі. Де такі гроші взяти? Таких великих грошей ніхто з них не мав, адже вони не багатії були!

Ра́дились вони, радились і вирішили: Карл Брюллов намалює портрет свого друга — відомого і любимого всіма поета Жуковського, і розіграють той портрет у лотерею, а за виручені гроші викуплять Тараса. Так і зробили.

Настав великий день у житті Тараса. У Брюллова зібрались ті великі благородні люди, які викупили Тараса і дали йому папір, на якому було написано, що він уже вільна людина. Тарас поцілував той папір і заплакав. І всі ті добрі, славні люди, які допомогли йому, — теж плакали і раділи за Тараса Шевченка.

К. Брюллов.
Автопортрет (1848)

К. Брюллов. Портрет
В. А. Жуковського
(1838)

Перше видання «Кобзаря»
Т. Г. Шевченка (1840)

Став Тарас вільною людиною, почав учитись, прийняли його до Академії художеств. Став він учнем самого Карла Брюллова. Старанно вчився він і так добре малював, що й медалі в академії одержував за свої роботи.

Та весь час думав Тарас про рідних братів і сестер, про нещасний народ, з якого сам вийшов. Адже він добре знав, як поневіряються убогі кріпаки і в Україні, і в Росії — скрізь, де панує цар, де розкошують пані-поміщики.

І Тарас писав про це вірші, пісні. Їх видали книжкою, яку він назвав «Кобзар», а його самого відтоді почали звати Кобзарем. Ту книжку полюбили всі розумні чесні люди, всі поневолені та скривджені...

Картини Т. Г. Шевченка

Портрет П. В. Енгельгардта
(1833), пана, кріпаком якого
був Т. Г. Шевченко

Селянська родина
(1843)

Стáйня — конюшня.

Лю́лька — (рос. трубка) приладдя для куріння.

Артіль — група людей однієї професії, які працюють разом.

Оздóблювати — прикрашати.

Благéнький — старий, поганий.

Гори́ще — (рос. чердак) приміщення між стелею і дахом будинку.

Трéті півні — час перед світанком.

Сич — сова.

Чу́лий — чуйний, сповнений співчуття.

Брутáльний — грубий, жорстокий.

Пихáтий — той, хто зневажливо ставиться до інших.

Поневі́рятися — терпіти труднощі, зазнавати мук, знущань.

Кобза́р — український народний співець, який супроводжує свій спів грою на кобзі.

Таємниця літературних творів

Для того щоб краще зрозуміти твір, побачити всі зображені в ньому картини, треба бути уважним до слів, ужитих автором, розуміти їх значення.

1. Що нового тобі вдалося дізнатися про життя Т. Г. Шевченка? Розкажи.

2. Знайди в тексті відповіді на такі запитання:

- Яка заповітна мрія була в малого Тараса?
- Як Тарас замість навчання потрапив у козачки?
- Що зробив пан, коли побачив, що Тарас малює?

- Як жилося Тарасові в малярській артїлі в Петербурзі?
  - Що робив Тарас в Літньому саду білими ночами?
  - Як Тарас познайомився з молодим художником Іваном Сошенком?
3. Хто допоміг Т. Шевченкові звільнитися з кріпацтва? Як це відбулося? Розкажи.
  4. Тарас Шевченко був кріпаком. Яким був пан — хазяїн Тараса? Як про нього розповідає О. Д. Іваненко? Знайди в тексті підтвердження думки, що він був жадібним, жорстоким.
  5. Яким показаний у творі Т. Г. Шевченко? Доведи, що він турбувався про рідних, любив Батьківщину, був наполегливим, різнобічно обдарованим.
  6. Знайди в тексті та прочитай один із перших віршів, написаних Т. Г. Шевченком. Які картини природи виникають в уяві, коли слухаєш або читаєш цей вірш? Які почуття викликає вірш? Прочитай його виразно.
  7. Як називається найбільш відома книга Т. Г. Шевченка?

Тарас Шевченко

Світає, край неба палає

...Світає,
Край неба палає;
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Меж яра́ми над става́ми
Ве́рби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Топóлі по во́лі
Стоять собі, мов сторо́жа,
Розмовляють з полем.

І все то те, вся країна,
Повіта красою,
Зеленіє, вмивається,
Дрібною росою,
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину,
І краю немає!

Яр — (рос. овраг) довга глибока западина.
Став — (рос. пруд) невелика водойма.
Рясні (сади) — з великою кількістю плодів.
Повітий — огорнутий, укритий.
Дрібний — малий за розміром.

Тарас Шевченко у цьому вірші описує свою Батьківщину — Україну. Які картини він змалював словом? Які фарби на них переважають? Знайди у вірші слова, які на це вказують.

- Перечитай уважно вірш. Які звуки природи можна в ньому почути?
- Природа у вірші наділена людськими рисами. Знайди і прочитай слова, які в цьому переконують.
- Як ставиться Т. Г. Шевченко до своєї Батьківщини? Прочитай виразно, передай ці почуття.

Таємниця літературних творів

Для того щоб виразно прочитати вірш, треба розуміти, які почуття хотів передати автор, які картини змалював.

Тарас Шевченко

І досі сниться: під горою...

І досі сниться: під горою
Меж вёрбами та над водою
Біленька хаточка. Сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуца.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя,
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить
І усміхається...

Бавити — нянчити, забавляти.

Поетові наснився сон, який він описав у вірші. Які картини виникають у твоїй уяві, коли знайомишся з ним? Розкажи.

- Які почуття викликає цей твір?
- Поміркуй, які спогади дитинства надихнули поета на створення вірша. Пригадай, що тобі відомо про дитячі роки Т. Г. Шевченка з другого класу.
- Який ще відомий тобі твір написав поет, згадуючи свою сім'ю? Порівняй, які картини і почуття, виникають під час читання віршів «Садок вишневий коло хати» і «І досі сниться: під горою...».

Таємниця літературних творів

Для того щоб краще розуміти твори письменника, треба знати, як він жив, якою був людиною. Дізнатися про життя видатної людини допомагають біографічні твори.

Знайди в бібліотеці та прочитай твір О. Д. Іваненко «Маленьким про великого Тараса».

- Візьми участь у конкурсі читців: вивчи напам'ять один із віршів Т. Г. Шевченка, зроби до нього ілюстрацію.
- Багато творів Великого Кобзаря покладено на музику. Вивчи одну з пісень на слова Тараса Шевченка.

РЕВЕ ТА СТОГНЕ ДНІПР ШИРОКИЙ

Повільно

Ре- ве та сто- гне Дніпр ши- ро- кий, се- рад- тий
ві- тер за- ви- ва, до- до- лу ве- рби гне ви-
со- кі, го- ра- ми хви- лю пі- ді- йма.

Іван Якович Франко (1856–1916)

- Чи відоме тобі ім'я цього письменника?
- Які твори цього автора ти знаєш?
- Прочитай уривки. Пригадай.

***

...Рушила Лисичка, біжить щодуху, аж кúр'ява здійсмається. Добігла до пенька та й кличе:

— А де ти, Раче?

Нічого не чути.

— Ну, Раче, де ти там? — ще раз кличе Лисичка та й обернулась хвостом до пенька.

— Та ось де я! Давно вже жду тебе, аж трохи за пеньок забіг.

***

Аж ось в безмірному просторі,
Мов парус на далекім морі,
Маленька хмарка виринає
І звільна, стиха пропливає.

- Як називають письменників, які пишуть вірші? Казки? Чи можна назвати І. Я. Франка поетом і казкарем?

Подивись на фотографію І. Я. Франка та його дружини Ольги. Які прикмети минулого можна побачити на ній? Що нам підказує, що це давні часи?

Іван Якович Франко народився в невеликому селі біля підніжжя Карпатських гір у родині коваля. У дитинстві Іван любив приходити до батьківської кузні та спостерігати за його роботою.

Іван Франко

У долині село лежить

У долині село лежить,
понад селом туман дрижить,
а на горбі край села
стоїть кузня немала.

А в тій кузні коваль клéпле,
а в коваля серце тепле,
а він клéпле та й співа,
всіх до кузні іззива́...

Клепа́ти — вдаряючи молотком, виготовляти що-небудь із металу.

Іззива́ти — скликати.

З яким почуттям поет описав картини зі свого дитинства?

- Яким зображено у вірші коваля?
- Поясни, як ти розумієш вислів «в коваля серце тепле».
- Прочитай вірш виразно.

Іван Франко любив природу. У дитинстві часто гуляв околицями села. Був дуже спостережливим, допитливим, цікавим до всього, що його оточувало.

Іван Франко

Дрімають села...

Дрімають села. Ясно ще
осіннє сонце сяє,
та холодом осіннім вже
в повітрі потягає.

Темно-зеленії садки
дрімають вже без плоду,
і тихо гріються хатки,
і верби гнуться в воду...

Потягті́ — подути, повіяти.

Як ти розумієш такі вислови: «дрімають села», «дрімають садки», «гріються хатки»? Поясни.

- Поміркуй, який настрій був у поета, коли він писав цей вірш? Йому було радісно? Сумно? Спокійно? Доведи свою думку. Прочитай виразно вірш з відповідною інтонацією.

Іван Франко

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчіна у вінку.
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику...

Чагарник — зарості кущів.

Гамір — крик, галас.

Якою поет побачив природу навесні? Які звуки почув?

- З яким почуттям поет описав картини пробудження природи?
- Прочитай вірш, передаючи радість, захоплення життям, красою природи.
- Вивчи напам'ять один із віршів І. Я. Франка.

В Івана Яковича Франка було четверо дітей — троє синів і дочка. Одного із синів, який народився 9 березня, він назвав Тарасом на честь Т. Г. Шевченка.

- Прочитай, як згадувала про І. Я. Франка його дочка Анна.

Анна Франко-Ключко

Іван Франко і його родина

Спомини

...Перед тим як мама клала нас спати, ми звичайно обсідали тата, а мені й братові Петрові, як найменшим, припадало на долю влазити татові на коліна, і тоді тато оповідав нам чудові байки й казки...

Тато оповідав казки дуже цікаво, якраз тоді компонуючи* для нас свої байки «Коли ще звірі говорили», що їх ми так дуже любили й бажали все наново слухати. Ми хотіли слухати якнайдовше, і мамі була велика морока покласти нас спати.

Ми, малі діти, очаровані світом казок, у нім жили, й бажали почути все щось нове, і як тато з'являвся між нами, ми старались опанувати** його для себе і зараз же влазили йому на коліна. Тато сміявся, приговорюючи: «Міцько́ й Міна повлазили на коліна». Надовго це між нами лишилося, і потім, коли

* Компонувати — *тут*: збирати, складати.

** Опанувати — *тут*: захопити.

ми вже були старшенькі, нас не раз дразнили Міцьком і Міною.

Ці всі прекрасні казки й оповідання читали ми пізніше вже як друковані твори: «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита» й інші оповідання та пригадували наше щасливе дитинство.

Тато не тільки любив оповідати нам про звірят і представляти їх як істот думаючих, що живуть між собою майже людським життям, але він сам ставився до всіх звірят з надзвичайною любов'ю і ніжністю.

Особливо користалися його опікою бідні сирітки, звірята без дому й захисту, нємічні й каліки. У нас, немов у звірячій клініці, постійно перебували: або голодна задрипана кицька, яку тато знайшов холодного дощового вечора десь під плóтом* і приніс нагріти й нагодувати, або цуценя напівзамерзле, або пташеня з перебитим крільцєм.

Всі ці звірята під його ніжною опікою приходили до себе й набирали якихсь надзвичайних прикмет і здібностей. Так, великий жовтий кіт із зеленими очима, що його ми трохи побоювалися, приятелювався тільки з татом, і як тільки той сідав за стіл писати, лягав у тата на кáрку** й муркотів голосно якимсь дивним муркотанням особливо вечором і вночі.

Цю любов до звірят передав тато і нам.

Що цікавого про І. Я. Франка розповіла його дочка Анна? Якою він був людиною, на твою думку?

- Знайди в тексті назви творів І. Я. Франка.

* Пліт — огорожа з хмизу.

** Карк — зашийок.

«Коли ще звірі говорили» — це збірка казок І. Я. Франка. У цій книжці зібрані народні казки в літературній обробці письменника.

- Pozнайомся зі змістом збірки. Які казки І. Я. Франка тобі вже відомі?

ЗМІСТ

Осел і Лев

Старе добро забувається

Лисичка і Журавель

Лисичка і Рак

Лис і Дрозд

Заєць і Їжак

Королік і Медвідь

Вовк вийтом

Заєць і Ведмідь

Ворона і Гадюка

Три міхи хитроців

Вовк, Лисиця і Осел

Лисичка-черничка

Мурко й Бурко

Лисичка кума

Війна між Псом і Вовком

Фарбований Лис

Ворони і сови

Як звірі правувалися з людьми

Байка про байку

Обкладинка збірки казок
Івана Франка

Три міхи хитрощів

Було це восени. Біжить Лисичка польовою дорогою та й зустрічає Їжака.

— Добрий день, Їжаче-небораче! — крикнула Лисичка.

— Здорова була, Лисичко-сестричко! — відповів Їжак.

— Знаєш що, Їжаче, ходім зі мною!

— Куди ж ти зібралася?

— Та йду отуди до саду їсти винограду.

— А не кислий він, Лисичко?

— Та де там кислий! Повідала Сорока-білобока, що чула від Куниці, молодої дівиці, що та бачила, як господар куштував і хвалив, що солодкий, пора збирати. Ходімо наїмося ще й дітям по грону принесемо́.

— Ні, Лисичко,— каже Їжак,— не піду з тобою, боюся. Той господар хитрий, сілець понаставляв, ще зловлюся.

— Не бійся, Їжаче-небораче! — сміючись мовила Лисичка.— У мене є три міхи хитрощів, то вже я не я буду, коли тебе з сильця́ не визволю.

— Ну, коли так, то нехай буде й так!

Пішли обое, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертати, аж тут смик! Лисичка ступила необережно та й зловилася в сильце. Смикнула раз, смикнула другий раз — куди тобі! Не пускає сильце, держить за ногу.

— Ой Їжаку, братику,— кричить Лисичка,— рятуй!

— Як же я тебе, Лисичко, порятую? — мовив Їжак.— Добувай свої три міхи хитрощів і рятуй себе сама.

— Та де там мої міхи? — лементує Лисичка, а сама аж тремтить зі страху.— Бачиш, скакала через річку, і всі три міхи урвалися і впали у воду. Їжаче-братику, подумай ти, може, у тебе де яка хитрість знайдеться?

— У мене є одна,— мовив Їжак,— та не знаю, чи буде тобі до смаку. Лягай на тім місці, де зловилася, і лежи, лапки від себе відкидай і попускай духу, що можеш. Господар побачить тебе і подумає, що ти вже гниєш, та й викине за пліт.

Послухала Лисиця Їжакової поради, притаїлася, лежить, немов давно загинула. Прийшов господар, побачив її та й аж носа затулив.

— От шко́да! — промовив він.— Не був кілька днів коло сильця́, а тут, бач, яка гарна лисиця зловилася та вже й гнити почала́. Що тепер з неї за пожиток? Викинути за пліт та й кінець.

І він витяг Лисицю з сильця, взяв обережно за хвіст та й шпурну́в за пліт у кропиву́. А Лисиці тільки того й треба було. Як дасть ногам ходу, як чкурне, лиш у бур'янах зашелестіло.

Минуло два дні, чотири дні, біжить знов Лисичка польовою стежкою і зустрічає Їжака.

— Добрий день, Їжаче-небораче!

— Здорова була, Лисичко-сестричко,— відповідає Їжак.

— Ходім зі мною до саду їсти винограду.

— А не страшно, Лисичко, після позавчорашнього?

— Е, що там! У мене є три міхи хитроців, якое ви́плутаюся.

Пішли обоє, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертати, аж тут смик! Їжак-неборак якое не додивився та й спіймався в сильце.

— Ой Лисичко-сестричко! — закричав бідолаха. — Спіймало мене сильце і не пускає. Ану, добувай свої три міхи хитроців і визволяй мене із зашморгу.

— Ой небоже, — мовила Лисичка, — пропали мої хитроці всі до одної. Скакала через річку, і всі три міхи вирвалися і булькнули у воду.

— То вже, видно, така моя доля, що тут мені вмирати. Прощавай, Лисичко-сестричко! Відпусти мені всі гріхи, всі образи!

— Прощаю тобі, Їжаче, — мовила Лисичка, витираючи сльози з очей, — прощаю тобі від усього серця.

— Ходи, Лисичко-сестричко, обіймімося ще раз на прощання!

Лисиця обняла Їжака, хоч і як їй то було не до смаку. Та що, неборак до смерті готується, то як же не виконати його останню волю?

— Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, — попросив Їжак. — Адже жили з тобою, як брат з сестрою.

Нахилилася Лисичка до Їжака, щоб його поцілувати, та ледве доторкнулася своїм язиком до його уст, а Їжак тільки клац! Ухопив її зубами за язик та й держить. Що вже Лисиця крутилася, вертілася, що вже скавчала і плакала, їжак держав за язик, поки не прийшов господар. Побачивши, що Їжак спіймався в сильце і держить Лисицю за язик, він розсміявся, впіймав Лисицю, а Їжака відпустив на волю.

Міх, *мн.* міхи — мішок.

Неборак — (*рос.* бедолага) той, хто викликає співчуття.

Гроно — (*рос.* гроздь) скупчення плодів або квітів на одній гілці.

Сильце — пристрій у вигляді петлі для ловлі дрібних тварин.

Лементувати — галасувати, кричати.

Пожіток — (рос. польза) корість.

За́шморг — петля з мотузки, що затягується.

Назви головних героїв казки. Яка пригода з ними трапилася? Розкажи.

- Знайди і прочитай, як Їжак урятував Лисицю, коли та опинилася в пастці.
- Знайди в казці епізод, у якому розповідається, як Їжак потрапив у сильце. Прочитай розмову героїв.
- Яким є в казці Їжак, а якою — Лисиця? Схарактеризуй головних героїв, використовуючи подані слова:

винахідливий
невдячний
брехливий
обережний
розумний
хитрий

- Доведи свою думку, спираючись на текст казки.

Знайди в бібліотеці книжку І. Я. Франка «Коли ще звірі говорили». Прочитай одну з казок. Розкажи про її героїв у класі.

Леся Українка (1871–1913)

- Чи відоме тобі ім'я цієї письменниці?
- Які твори Лесі Українки ти знаєш? Прочитай. Пригадай.

Вже сонечко в море сіда;
У тихому морі темніє;
Прозора, глибока вода,
Немов оксамит, зеленіє.

- Подивись на фотографію. Які прикмети минулого можна на ній побачити?

- Що ти вже знаєш про цю письменницю?

Леся Українка народилася в невеликому містечку на Волині у дворянській родині.

Зростала Леся у великій дружній сім'ї, у неї було троє сестер і двоє братів. Найбільше вона товаришувала з братом Михайлом. Вони завжди були нерозлучними, тому їх жартівливо називали спільним прізвиськом — Мишолосіє.

Леся рано навчилася читати і дуже любила книжки. У 9 років вона написала свій перший вірш.

Таємниця літературних творів

Письменники іноді підписують свої твори вигаданими іменами — псевдонімами.

Леся Українка — це псевдонім. Справжнє ім'я письменниці — Лариса Петрівна Косач. Лесею її називали вдома, а додати слово «Українка» порадила мати, щоб підкреслити національність.

Леся Українка

На зеленому горбочку

На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Притулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.

Які почуття викликає в тебе цей твір?

- Які картини виникають у твоїй уяві під час читання вірша? Які фарби потрібні, щоб відтворити картини в кольорі?
- Знайди у вірші та прочитай, з чим порівнює авторка хатинку, сонце.
- Знайди і прочитай слова з пестливим значенням.
- Прочитай вірш виразно, відтворюючи ніжні почуття.

Леся Українка з матір'ю

Мати Лесі Українки — відома українська дитяча письменниця, яка видавала свої твори під псевдонімом Олена Пчілка. Мати виховувала в дітей повагу до свого народу, бажання допомагати людям. Разом з Лесею Українкою ходила по селах і записувала народні пісні, обряди, казки.

Леся Українка

Колискова

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи, мій малесенький,
Пізній бо час.

Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко* прийматимеш
Лихо та жаль.

* Хутко — швидко.

Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить — сльози лить.

Сором хилитися,
Долі коритися:
Час твій прийде
З долею битися,—
Сон пропаде...

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи, мій малесенький,
Поки є час!

Колискову пісню дитині співає мати. Знайди у вірші і прочитай слова, які свідчать про материнську любов.

- У яких рядках мати попереджає свою дитину про труднощі життя?
- Поміркуй, якою людиною хоче бачити матір свою дитину.
- Послухай пісню «Колискова» на слова Лесі Українки, музика А. Авдієвського.

Микола Олійник

Леся

Уривок з повісті «Дочка Прометея»

Після вечері сім'я зібралася в батьковому кабінеті. Це була невелика, зі смаком опоряджена* кімната — улюблене місце дітей і дорослих. На стіні,

* Опоряджена — облаштована.

у вишитих Ольгою Петрівною* рушниках, вісів чималій портрет Шевченка з пишними вусами, в пальті і чорній смушевій** шапці...

Чимало місця займали книжки. У просторій шафі стояли найцінніші видання іноземних, українських та російських письменників...

Ольга Петрівна, яка ще в пансіоні*** почала складати вірші, найбільше любила Шевченка. Вона й дітей учила грамоти по «Кобзарю», багато знала й розповідала їм про Тараса Григоровича. Бувало, візьме малих на руки, всі троє посхиляються над столом і починають:

«Са-до-о-ок ви-шне-ви-и-ий ко-о-ло-о ха-а-ати...
хру-у-щі над ви-и-шня-а-ми гу-у-дуть...»...

Чи не найбільшою родинною подією були літературні вечорі. Леся навчилася грамоти дуже рано, в чотири роки, і теж захопилася літературою. Найпершим самостійно нею прочитаним твором була подарована матір'ю книга «Про земні сили», з якої дівчинка дізналася про величезні багатства Землі та її походження. Потім — «Український орнамент», «Кобзар», казки Андерсена. Казки Ольга Петрівна перекладала для дітей сама, бо українською мовою їх не видавали.

Домашні літературні читання починала Леся якимсь уривочком чи віршем. Ольга Петрівна декламувала свої поезії — найбільш про природу та красу рідного краю, про могутній Дніпро, що несе свої води через усю Україну. Сьогодні докінчували «Тараса Бульбу»...

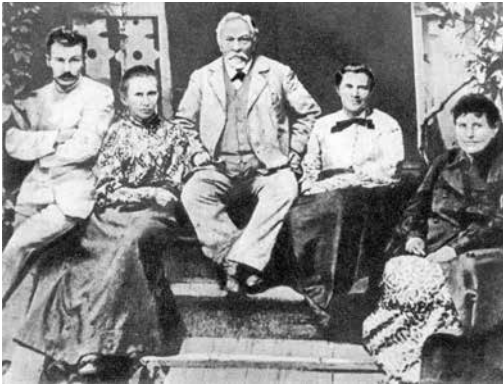
---

* Ольга Петрівна Косач (Олена Пчілка), мати Лесі Українки.

** Смушевій — пошитий з хутра вівці.

*** Пансіон — заклад освіти, у якому жили і навчалися учні.

Леся Українка
в сімейному колі

Читала вона спокійно, повагом. У дитячій уяві поставали картини звитяжних подвигів. Як дійшли до того місця, де ворогі глумляться над безбройним Остапом, у Лесі виступили на очах сльози, їх, можливо, ніхто й не помітив би, та дівчинка, мабуть ненароком, схлипнула.

— Що тобі, доню? — занепокоївся батько.

— Нічого... Я більше не буду... — Витерла кулачком вії. — Але чому... хіба його не можна було врятувати?

— От тобі й маєш! — розвела руками мати. — Хіба можна так, Лесю? Це ж книжка...

— А в книжках хіба неправду пишуть? Ти сама казала, що «Кобзар» — то свята правда.

Ольгу Петрівну обезброїло таке питання.

— Авжеж, Лесю, — втрутився батько. — Книжкам треба вірити. Та, бачиш, Остап і смертю своєю послужив вітчизні. Загинув, а таємниці не видав... Плакати все ж таки не годиться.

Читання закінчили. Петро Антонович* почав оповідати свої мисливські пригоди, і Леся повеселішала. Мати показала їй новий узор, обіцяла дістати заплочі, щоб його вишити.

---

* Петро Антонович Косач, батько Лесі Українки.

По́вагом — не поспішаючи, повільно.

Зв'ятя́жний — героїчний, доблесний.

За́полоч — кольорові нитки́ для вишивання.

Що цікавого розповів Микола Якович Олійник про дитячі роки Лесі Українки?

- Знайди в тексті підтвердження думки, що маленька Леся була чуйною, небайдужою, з палким серцем.

У дитинстві Леся Українка захворіла на невиліковну хворобу — туберкульоз кісток,— яка виснажувала її тіло. Постійно доводилося боротися з болем. Але Леся не любила, коли її жаліли. Вона щодня багато і наполегливо працювала. Життя Лесі Українки можна назвати справжнім подвигом.

Леся Українка

Як дитиною, бувало...

Як дитиною, бувало,
Упаду собі на лихо,
То хоч в серце біль доходив,
Я собі вставала тихо.

«Що, болить?» — мене питали,
Але я не признавалась —
Я була малою горда,—
Щоб не плакати, я сміялась...

Знайди у вірші слова, що свідчать про силу духу, мужність маленької Лесі.

- Прочитай вірш виразно. Вивчи його напам'ять.

Знайди в бібліотеці казку Лесі Українки «Біда навчить» і прочитай. Зроби до неї ілюстрацію.

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Прочитай слова. Знайди серед них ті, за допомогою яких можна розказати про Україну в давні часи.

Дворяни́н, джинси, кобза́р, козачо́к, комп'ютер, кріпа́к, метро, мобільний телефон, пан, президент, програміст, свити́на, свічка, цар, чумацький віз.

2. Пригадай імена відомих письменників, творчість яких розглядалася в цьому розділі. Що ти знаєш про їхнє життя?

Перевір себе. Візьми участь у грі «Так чи ні».

- Т. Г. Шевченко народився 9 березня.
- Леся Українка прожила 42 роки.
- І. Я. Франко народився в родині коваля.
- Леся Українка написала свій перший вірш у 1870 році.
- Т. Г. Шевченко народився в дворянській родині.
- І. Я. Франко назвав одного зі своїх синів на честь Т. Г. Шевченка.
- Т. Г. Шевченко — видатний український поет і художник.
- І. Я. Франка називають Великим Кобзарем.
- Леся Українка — дочка відомої дитячої письменниці Олени Пчілки.
- Відомі письменники і художники допомогли Т. Г. Шевченкові звільнитися від кріпацтва.

3. Прочитай заголовки творів. Назви́ автора.

- «Як дитиною, бувало...»
- «Три міхи хитрощів»
- «Світає, край неба палає...»
- «На зеленому горбочку...»
- «У долині село лежить...»
- «Реве та стогне Дніпр широкий...»
- «Садок вишневий коло хати»

- Які твори серед поданих присвячені дитячим спогадам поетів? Знайди їх у підручнику і прочитай.
  - У яких віршах передано захоплення рідною природою?
  - Який серед поданих творів є казкою?
4. Розглянь малюнок. Визнач, який твір він ілюструє. Згадай рядки вірша.

- Візьми участь у грі «Відгадай за ілюстрацією». Зроби малюнок до одного з віршів і запропонуй друзям відгадати назву твору.
5. Упізнай вірші за опорними словами. Назви авторів.
Горбочок, садочок, хатинка, дитинка.
Дніпр, вітер, верби, хвилі.
- Склади подібне завдання і запропонуй друзям.
6. Розкажи напам'ять один зі своїх улюблених віршів Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка або Лесі Українки.
7. Багато віршів Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка і Лесі Українки покладено на музику. Підготуй разом з друзями виконання однієї з пісень.

ТВОРИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ЯКІ В ДИТИНСТВІ ЧИТАЛИ ТВОЇ БАБУСИ ТА ДІДУСИ

У цьому розділі ти познайомишся з творами українських письменників, які жили майже сто років тому. Мабуть, тобі відомі прізвища російських письменників і письменниць, які жили в той час,— Корній Чуковський, Самуїл Маршак, Агнія Барто, Микола Носов?

- Прочитай прізвища українських дитячих письменників і письменниць. Які з них тобі відомі?

Грицько Бойко (1923–1978)

Олег Бу́цень (1923–1966)

Платон Воронько (1913–1988)

Наталя Забіла (1903–1985)

Оксана Іваненко (1906–1997)

Олександр Копиленко (1900–1958)

Всеволод Нестайко (1930–2014)

Лариса Письменна (1914–1992)

Марія Пригара (1908–1983)

Оксана Сенатівич (1941–1997)

Василь Сухомлинський (1918–1970)

- Які твори цих авторів можеш назвати?

Ці письменники є авторами казок, оповідань, віршів. Вони писали про дітей, про їхні розваги й навчання, вигадували цікаві казкові пригоди, розкривали таємниці природи.

Твори цих письменників із захватом читали твої бабусі й дідусі, їх знають твої батьки, а тепер з ними познайомишся і ти.

ПРО ТВОЇХ ОДНОЛІТКІВ У ШКОЛІ ТА ВДОМА (вірші та оповідання)

Анатолій Костецький

Що я люблю?

Я все люблю
навколо себе:
суниці,
квіти у садках,
лимонний торт,
блакитне небо
і дядю Славу-
двірника́.

Люблю страшенно
маму й тата,
люблю крутнути
хвіст Мурка,
за кіску смикнути
Наталку,
Піти у гості
до Юрка́.

Люблю дивитися
на осінь
і сни дивитись,
коли сплю.
І трошки-трошки,
зовсім-зовсім,
от стілечки —
себе люблю!..

Таємниця літературних творів

Перш ніж читати художній твір, необхідно звернути увагу на його назву — прізвище та ім'я автора і заголовок. Це допоможе тобі налаштуватися на читання.

- Зараз ти читатимеш твір Олега Буценка. Тобі вже відомі його казки та оповідання «Як приходить весна», «Маленькі помічниці», «Зараз», «У новій школі». У яких творах О. Буценка розповідається про дітей?
- Як ти гадаєш, «Настуська-вередуська» — це заголовок казки чи оповідання? Чи розповідатиметься в цьому творі про дітей? Як ти розумієш, що означає слово «вередуська»?
- Прочитай твір, перевір свої здогадки.

Олег Буцень

Настуська-вередуська

— Мамо, ти надовго? — спитала Настуся, підвівшись з подушки.

— Надовго, доню, лежи. У мене сьогодні багато справ. А ти, Павлику, — звернулась вона до сина, — сідай за уроки. Бо знову з читання трійку принесеш.

— Не принесу, — насупившись, пробурмотів Павлик. І щось гірке, невимовно образливе стиснуло йому груди. Навіть не було бажання виправдовуватись. Звичайно, можна було б розказати, що трійку він одержав через Сашка, який весь час смікав його за полу курточки, коли він читав. Та хіба ж мама стане слухати? Якби то була перша трійка...

Павлик пересунув чорнильницю на письмовому столику, поправив стосик* книжок і сів, підперши голову рукою.

* Стосик книжок — (рос.) стопка книг.

Тим часом мама взяла сумку і вже з порога сказала:

— І Настусю не кривдь. Лікар сказав, що їй треба кілька днів спокійно поліжати. Якщо попросить чого — не полінуйся, зроби.

Сказала так, і пішла.

Спершу Павлик узявся за арифметику. Та не встиг він розв'язати й кількох прикладів, як почувся голос Настусі:

— Павлику, дай мені ляльку.

— Ну й вредна ж ти, Настусько. Хіба не чула, як мама сказала, щоб я за уроки сідав?

— Так я ж не заважаю. Я тільки ляльку прошу.

— Яку тобі? — сердито перепитав Павлик.

— Зою. І торбинку з клаптиками.

Павлик дістав із шафи торбинку, знайшов ляльку, віддав усе це сестрі й знову сів за уроки. Зробив усі письмові, а потім розгорнув книжку і почав читати вголос оповідання Ушинського «Діти в гаю». Коли він скінчив, Настуся спитала:

— Це вам задалі читати?

— Авжеж, — відповів Павлик, складаючи книжки.

Настуся на мить замислилась, а потім тихенько сказала:

— Цікаве яке! Почитай мені ще раз його.

— Та я ж тільки-но читав.

— А я ще хочу. Ти все зрозумів, а я ні.

— Не буду читати, чула вже!

— Ну, Павлику,— залащилась Настуся,— будь ласка... А ці діти були погані?

— Ні, хороші...

— То чому ж вони не схотіли вчитися і пішли до гаю? — допитувалась цікава Настуся.

— Все в тебе «чому» та «чому»,— розізлився Павлик.— Були погані, а стали хороші. Ну гаразд, почитаю, тільки не будь такою вередою. Слухай.

Павлик зітхнув і почав знову читати. Він читав повільно, але вже не так зупинявся, як першого разу. Адже слова були знайомі. І варто було тільки почати якесь речення, як у пам'яті воно оживало, і він читав, немов ішов знайомою стежинкою.

— Тож які були діти? — спитав Павлик, скінчивши читати.

— Хороші, хороші,— відповіла задоволена Настуся.

— Нарешті зрозуміла. А я думав, що в мене така нетямуща сестра.

— Ні, я тямуща. Тільки покажи мені малюнки. Павлик дав сестрі книжку.

— Це струмок намальовано?

— Ні, море.

Настуся здивовано підняла брову і запитально глянула на брата.

— Хіба таке море буває? Прочитай, що тут написано,— показала вона худеньким пальчиком під малюнок.

— От причепилась. Я ж тобі вже двічі читав.

— Павличку, ну прочитай.

— Ти справжня Настуська-вередуська! — скипів Павлик.— Коли б ти не була хворою, я б тобі показав, як вередувати!

— А хіба я вередую? — Вона скинула на нього блакитні очиці.— Ти чув, що сказала мама? Щоб ти мене не кривдив.

— Ну добре,— стомлено відказав Павлик.— Тільки це востаннє. Слухай!

Він зручніше вмовстився на стільці й почав ще раз читати.

Чи оповідання дуже сподобалось Настусі, чи вона просто вередувала, але примусила Павлика читати знову й знову, аж поки не повернулася мама. І мама, завжди така добра й лагідна, цього разу навіть полаяла вередливу доньку, коли поскаржився Павлик.

А наступного дня Павлик вихором вбіг до кімнати:

— Мамо! П'ять! З читання п'ять! Ось щоденник, подивись.

— Та заспокойся. Вірю. Це добре, дуже добре! — казала мама, радіючи разом з сином.

І коли Павлик, не знаючи куди себе подіти від радощів, побіг на вулицю до хлопців, мама підійшла до Настусі. Присіла на ліжку, погладила її по голівці й ласкаво спитала:

— Ну, вередо, як же це сталося?

А Настуся пригорнулася до неї і тихо відказала:

— Я не навмисне... Я більше не буду...

1. Назви героїв оповідання. Поміркуй, хто з дітей старший: Настуся чи Павлик.
2. На якому уроці Павлик постійно отримував низькі оцінки? Як він до цього ставився? Знайди і прочитай.
3. Як сестра допомогла Павликові добре підготуватися до уроку читання? Скільки разів хлопчик прочитав оповідання: два, три чи більше? Знайди відповідь у тексті.
4. Читати вдруге Павликові було легше. Чому? Як про це сказано у творі?
5. Поміркуй, чи дійсно Настуся була вередою. Чи можна сказати, що вона турбувалася про брата?

Олег Васильович Буцень народився майже 100 років тому, у 1923 році. У своїх творах він описує дитинство твоїх прабабусь і прадідусів. Школа того часу трохи відрізнялася від сучасної.

6. Знайди в оповіданні О. Буценя «Настуся-вередуся» такі слова: чорнильниця, арифметика, трійка, п'ятірка. Звернись до Інтернету або запитай у дорослих, що вони означають.

- Знайди в бібліотеці оповідання О. Буценя «Добрий Василько». Прочитай і поміркуй, чому твір так називається.

Нема нікого вдома

Ур-рр-ра!
Нема нікого вдома!
Тепер, що хочеш —
те й роби!
Не заважаєш ти нікому,
ніхто не заважа тобі.

«Ввімкну спочатку
телевізор, —
подумав я, —
та буду зблизька
дивитися,
і як захочу —
дивитись буду хоч до ночі!»

Ввімкнув.
Та вже за три хвилини
екран поплив
перед очима...

Тоді до ванної сховався
і напустив туди води,
щоб капця мами запускати.
Та передумав.
Нецікаво...
Я клав на стіл
обидва лікті.
Я в кухні на підлогу влігся.
На двір'ях покатався навіть!
Та все покинув.
Нецікаво...

Все можна!
Годі й говорить... Захочу —
буду гризти лід,
захочу —
занявчу, мов кіт,
на нашому балконі.
Адже в кіно пішли батьки,
свободи — як ніколи!

Я навіть можу в шафі тата
яку завгодно книгу взяти
і з нею в татовому кріслі
сидіти, підібгавши* ноги...

Але мені,
немов навмисне,
чомусь не хочеться нічого.
Хоч сядь — і плач,
діла такі...
Скоріш би вже
прийшли батьки!

1. Прочитай заголовок вірша А. Костецького. Чи можна за ним визначити, це буде веселий або сумний твір? Прочитай заголовок з різною інтонацією (спокійно, весело, сумно).
2. Як змінювався настрої героя? Чому?
3. Знайди і прочитай, чим хотів займатися хлопчик на самоті. Які сімейні правила йому хотілося порушити? Чому він це не зробив?
4. Порівняй вірш А. Костецького з віршем російської письменниці А. Барто «Розлука» (рос. «Разлука»).

* Підібгавши ноги — підгорнувши, підібравши під себе ноги.

Хто сміявся останній

— Сьогодні,— сказала Надія Павлівна,— ми розглянемо твори на тему: «Мої літні канікули». Я рада за вас. Адже ви цікаво провели літо. Одні побували біля моря, інші — на селі, в гóрах, у таборах відпочинку... Саме про це ви й розповіли, хоча...— Учителька усміхнулася.— Хоча у ваших творах є і курйози*. Ось, наприклад, Василько Чумак пише: «В таборі мене записали в живий куточок...»

Усі засміялися, а Лесик — найдзвінкіше.

— У Галі Онищенко ось що я надібрала: «По я́сному небу ходив трактор, а на горизонті росла зелена травичка».

Знову лунає в класі сміх, а Лесик аж захо́диться.

— Федько Черногуз теж мене розвеселив. Він таке написав: «Я збирав ма́рки, а товариш прислав мені артистів Пугачову та Боярського, яких я теж колекціоную...»

Смішно, я́сна річ, усім, та Лесикові найбільше — він аж за живіт хапа́ється.

— І ще одна за́гадка,— продовжила Надія Павлівна.— Ось ти, Лесику, найголосніше сміявся, а в твоєму творі, між іншим, крім твоїх, ще є й ті помилкі та недоречності, що і в Галі, Василька та Федька, котрі сидять поблизу́ тебе... Як це розуміти?

Лесик підвівся.

— А я, Надіє Павлівно, зовсім не винен,— сказав упевнено.

— Чому ж?

— Я, я...

---

* Курйо́з — кумедний випадок; *тут*: нісенітниця.

Лесик пом'явся, а потім неголосно вимовив:

— Я списав у них...

— У всіх трьох?

— Еге ж, у кожного потроху. Щоб ви не здогадалися.

Клас вибухнув реготом.

Мовчав тільки Лесик.

Хіба лєгко сміятися з себе?

1. Над чим сміялися учні під час уроку?
2. На які курйози в учнівських творах звернула увагу вчителька? Знайди і прочитай. Поясни, що саме викликає сміх у цих реченнях.
3. Хто в класі сміявся найголосніше? Як про це розповідає автор? Знайди і прочитай.
4. Прочитай останнє речення твору. Поясни, як ти його розумієш.

- Знайди в бібліотеці збірку веселих оповідань про школярів А. Коцюбинського «Засекречений тайм». Прочитай.
- Російський письменник В. Драгунський теж весело розповідав про життя школярів. Pozнайомся з його збіркою «Денисчині оповідання» (рос. «Денискины рассказы»). Що спільного є в героїв А. Коцюбинського і В. Драгунського?

Диктант

Ми пишемо диктант.
Для мене це не важко,
та заважає бант,
так схожий на ромашку.

Не пишеться — і край!
Схоплю, напевно, двійку.
Ну, трохи постривай,
із бантиком Надійко!

Ми пишемо диктант,
уважні, мов на старті,
а я дивлюсь на бант,
що на передній парті.

Хай скінчиться диктант!
Хай задзвенить дзвіночок!
Чи, може, зараз бант
смикнути хоч разочок?

Яким ти увляеш героя вірша В. Марсюка «Диктант»? Як він поводить себе? Що відчуває?

- Поміркуй, чому хлопчик постійно відволікається під час диктанту.
- Прочитай вірш так, щоб слухачі відчули, коли герой упевнений, а коли хвилюється.

Бабуся Мотря й Андрійко

В одній початковій школі, в другому класі вчить-ся хлопчик Андрійко. Він сидить біля вікна. За вікном — колодязь. До колодязя приходять по воду бабуся Мотря, що живе біля школи.

Побачить Андрійко бабуся Мотрю й каже учительці:

— Маріє Петрівно, бабуся Мотря по воду прийшла.

— Біжи допоможи їй витягти відро.

Андрійко біжить, допомагає бабусі витягти відро й швидко повертається до класу.

Сьогодні на уроці арифметики контрольна робота. Ніяк не виходить в Андрійка задача. Коли це бачить...

— Маріє Петрівно, — радісно гукіє Андрійко, — бабуся Мотря по воду прийшла.

— Біжи допоможи їй витягти відро.

Андрійко побіг. Минуло п'ять, десять, двадцять хвилин, а його немає. Уже й дзвоник пролунав, Андрійко не повернувся. Зібрала Марія Петрівна зошити з контрольною роботою.

Заходить Андрійко до класу розпашілий і мокрий.

— Де ти був? — питає вчителька.

— Бабусі Мотрі воду носив. Аж десять відер приніс. І підлогу помив...

1. Назви головного героя оповідання В. Сухомлинського. Який він? Обери потрібні слова з переліку:

турботливий

неуважний

вигадливий

хитрий

працьовитий

лінивий

- Доведи правильність свого вибору словами тексту.
2. Що зробив Андрійко, щоб не писати контрольну роботу? Він схитрив, але чому його не можна вважати поганою людиною?
3. Де відбуваються події твору: в місті чи в селі?

Василь Олександрович Сухомлинський — відомий український педагог. Він народився понад 100 років тому, у 1918 році. Усе життя Василь Олександрович працював сільським учителем, був директором школи. Тому часто героями його творів є учні сільської школи.

Знайди в бібліотеці та прочитай оповідання В. Сухомлинського про дітей: «Протоптали стежку», «Смітник», «Чому голуби до Олега прилетіли». Розкажи в класі, що тобі вдалося дізнатися про життя сільських школярів — ровесників твоїх бабусь і дідусів.

«Чемний» Миколка

Примчав Миколка до школи, не спізнився — саме перед дзвоником. Та черговá, дівчісько з червоною пов'язкою, біля дверей перейняла його. Ще й зауважила суворим голосом:

— Поглянь-но, якого бруду наніс. Чом ноги не витер?

Глянув Миколка — справді, сліди на підлозі. Надворі сніг з дощем. Онде які чорні сліди...

Притулив Миколка руку до грудей. І так вже ввічливо мовив:

— Візьми, будь ласка, ганчірку та витри підлогу. Ти своє чергування мусиш нести відмінно, чи не так? А мені треба до класу поспішати. А то спізнюся!

Обурена чергова тільки зойкнула, та Миколка вже біг сходами. Квáплячись, він так штурхону́в якогось малюка, що той аж упав.

— Ти чого штурхаєшся? — зарепетував малий, розмазуючи сльози.

— Пробач, будь ласка! — стелу́в плечима Микола й махнув іще на три сходинки вгору. І знову штовхнув, уже іншого учня.

— Тобі що — місця мало? — спитав хлопчик, потираючи забите об ґратки поручнів коліно.

— А ти не плутайся під ногами, коли бачиш, що я йду! — кинув Миколка. І додав, навіть трохи вклонившись: — Пробач!

До класу він забіг найперший. Смикну́в за кіски Оксанку, яка саме відчиняла двері. Проте не забув сказати лагідним голосом:

— Спасибі, що пропустила. Бо мені ще треба вірш повторити.

Але Оксанка відказала сердито:

— Який ти невихований, Миколко.

— Дурниці! — відповів той.— Хіба я не кажу «дякую», «будь ласка», «пробач». А ти — «невихований, невихований». Ти, Оксанко, щось наплутала.

Та вперта Оксанка чомусь стояла на своєму.

Обурена — невдоволена, роздратована.

Кваплячись — поспішаючи.

Стенув плечима — підняв і опустив плечі.

Гратки — металеві прутки для загорожі.

Чемний — ввічливий.

1. Розглянь малюнки. Знайди в тексті та прочитай уривки, які вони ілюструють.

- Як ти оцінюєш поведінку Миколки в кожній ситуації?
- 2. Миколка вважав себе чемним. Як він це пояснював?
- 3. Чому Оксанка назвала хлопчика невихованим?
- 4. Поміркуй над заголовком твору. Чому слово «чемний» письменниця написала в лапках?

Марія Пригара

Тихенька дівчинка

Чого це на мене так сердяться в школі?
Тож я не чіпаю нікого ніколи.
Ні з ким не сварюся, сиджу собі тихо,
А з цього виходить одне тільки лихо.
Оце я сказала — така в мене звичка,—
Що в Галі, як мишачий хвостик, косичка.
Що в Каті спідничка — неначе з рогожі,
Та ще й черевички на човники схожі.
Що в Тані волосся нечесане досі,
Що очі в Мар'янки маленькі та косі,
Що в зошиті в Лесі самі тільки плями:
Напевне, бруднющими пише руками.
Я ж правду кажу їм... І що тут такого?
Тож я не чіпаю ніколи нікого.
Сиджу собі тихо і в школі, і вдома,
І чом вони сердяться всі — невідомо!

1. Головна героїня вірша М. Пригари вважає, що дуже добре поводить в школі. Як вона про це говорить? Знайди і прочитай.
2. Чому на дівчинку сердилися однокласниці? Що вона помічала в інших?
3. Як авторка ставиться до головної героїні?
4. Прочитай вірш виразно.

Цокотухи

Що за гомін, що за цокіт
Чути в нашому дворі?
Може, раптом дві сороки
Посварились угорі?
Може, десь уздрівши кішку,
Величезну і страшну,
Дві синички невеличкі
Розкричались на тину?
Чи в горобчиків на ганку
Бійка сталась голосна?
Ні, це Галя і Оксанка
Розмовляють край вікна!

1. Які картинки виникали у твоїй уяві під час читання вірша?
  - Чому в кінці твору читачеві стає смішно?
2. Якими ти уявляєш дівчаток? Як вони поводитися під час розмови?
3. Навчись читати вірш виразно. Прочитай його так, щоб слухачі посміхнулися.

Марія Аркадіївна Пригара — відома українська дитяча письменниця.

Вона не лише писала власні вірші, казки, повісті, а й перекладала з російської, польської та інших мов. Для дітей вона переклала українською мовою твори С. Маршака, К. Чуковського, А. Барто, С. Михалкова та ін.

- Прочитай уривки з творів відомих російських дитячих письменників, перекладені українською мовою М. А. Пригарою. Пригадай їх назви.

* * *

Заспівала качка дзвінко:
— Кря-кря-кря! Засни, дитинко!
Після дощика в саду
Черв'ячка тобі знайду.

Їй пищить маленька мишка:
— Одійди мерщій од ліжка!
Голосні твої пісні
Не сподобались мені.

* * *

Муха, Муха-Цокотуха,
Золотиста чепуруха!
Муха стежкою пішла
І копіечку знайшла.
Пішла муха на базар
І купила самовар.

Познайомся з віршами про школярів М. Пригари: «Забудь-ко», «Тайна», «Базіка».

- Пригадай вірші про школярів російської поетеси А. Барто. Порівняй, якими побачили дітей М. Пригара і А. Барто.

Загублені рукавички

Товаришів у мене багато — у школі, в нашому й сусідських дворах. Але найбільше я дружу з Ігорем. Ми й живемо в одному будинку, в одному парадному, на одному поверсі, і навчаємось в одному класі, і сидимо за однією партою. Всі кажуть, ніби ми й схожі між собою — як брати.

І справді: обидва біляві, кирпаті, довгошиї, в обох сирі в цяточку очі, веснянки на носах і щоках.

Проте в чомусь і несхожі. Ігор, наприклад, носить черевики тридцять шостого розміру, а я тільки тридцять четвертого, в нього зріст метр і двадцять дев'ять сантиметрів, у мене — на три сантиметри менше. Зате я вмю, як захочу, ворушити вухами, у нього ж, скільки не пробував, — не виходить.

Яка в нас дружба — судить з такої пригоди.

Коли похолодало і випав сніг, Ігореві, щоб не мерзли руки, купили зелені в'оньні рукавички. М'якенькі й теплі-теплісінькі.

Я теж захотів такі самі. Мама купила й мені.

Одного разу на великій перерві ми кидалися сніжками. Як подзвонили на урок, припинили гру, вбігли в клас, глянули, а в нас обох немає по рукавичці. В мене — лівої, в Ігоря — правої.

Наступної перерви майже всім класом шукали. Перевернули в шкільному дворі геть увесь сніг і не знайшли.

— Ну, куди вона поділася, — сумував Ігор. — Тепер вдома будуть лаяти...

— І мене лаятимуть... — журився я.

Після того вже й учителів мало слухали на уроках. Усе думали про загублені рукавички і про те, як це пояснити вдома.

Мені ще нічого. Мама, звісно, погнівається, обізв'є гаваю-роззявою, потім пересердиться і знову купить нові рукавички. Ще й тато, може, заступиться. Скаже: «З ким такого не буває?» Бо він минулої зими також загубив десь навіть не одну, а дві свої шкіряні рукавиці. А ось Ігореві більше перепаде. В нього і мати сердитіша, і заступитися, ма́буть, нікому — його ж батько, певно, ніколи не губив рукавиць. Жаль, дуже жаль Ігоря.

«А що, як віддати йому свою рукавичку? — раптом подумав я. — В нього ж права, в мене — ліва. Якраз і буде пара!..»

Авжеж, так і зроблю — віддам свою. Тоді вдома не визнають, що він загубив, і не лаятимуть.

Але ж Ігор може й не взяти. Знаю його. Скаже: «Чого це ти мені свою віддаєш? Бери краще мою».

Звичайно, він трохи матиме рацію. Коли я його виручу, Ігореві буде зовсім добре. А мені? Мені — гірше. То хоч одну рукавичку принесу й покажу мамі, менше, може, гніватиметься. А як жодної не матиму, сёрдитиметься дужче, це ж ясно.

Ні, якщо віддавати Ігореві свою рукавичку, то треба, щоб і він про це не знав!..

Так і зробив. Наприкінці останнього уроку засунув тихцём рукавичку в Ігорів ранець, глибоко, на самé дно.

«Ото здивується, як знайде! — тішився я.— Прийде зі школи додому, повитягає з ранця книжкі, пенал, тоді — зирк! — аж у ньому й друга рукавичка спокійненько лежить. «І як вона там опинилася?.. Мабуть, хтось із хлопців або дівчат навмисне засунув, щоб покепкувати з мене»,— подумає і радій-радій буде, що так щасливо все закінчиться».

Однак вийшло непередбачене, довелося самому дивуватися.

Коли я вдома викладав на стіл із свого ранця книжкі та зошити, то разом з ними витяг і зелену вóвняну рукавичку. Спершу подумав, що ми з Ігорем переплутали ранці. Таке вже не раз було, бо вони однакові. Щоб цілком переконатися в тому, подивився на зошити. Ні, зошити мої. Значить, не переплутали. А як же тоді в мій ранець потрапила оця рукавичка? Адже я добре пам'ятаю, що засовував її не в свій, а в Ігорів.

Стривай, стривай, рукавичка ж із правої руки! Тепер усе ясно...

Виявляється, Ігор теж хотів мене виручити і засунув у мій ранець свою рукавичку. От комедія!..

Хапаю рукавичку і мерщій до Ігоря. Тільки відчинив свої двері, як відчиняються навпроти і його. Я тримаю в руці зелену вóвняну рукавичку, і він держить таку ж...

Якими ти уявляєш друзів — героїв оповідання Б. Комара?

- Знайди в тексті та прочитай, як їх описує автор.
- Що свідчить про те, що хлопці давно дружать?
- Як характеризує хлопчика намагання допомогти по́тайки?

Анатолій Костецький

Про друга

Твій друг тобі віддасть усе:
і свій квиток на карусель,
і цвях, і гудзик, і літак,
та не за щось — а просто так.

І збільшувальне скельце,
найкраще у дворі,
твій друг зі щирим серцем
тобі віддасть — бери!

І ти нічого не жалій —
ніко́ли і нітрохи!
І навіть м'яч футбольний свій
віддай, як друг попросить.

І посміхнеться друг тобі —
аж схочеться співати.
І ти подумаєш тоді:
«Як гарно — дарувати!...»

Поміркуй, чому посміхнеться друг.

- Якою, на думку автора, має бути справжня дружба?
- Прочитай вірш виразно.

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Назви прізвища письменників, твори яких подано в розділі «Про твоїх однолітків у школі та вдома». Хто з них писав вірші, а хто — оповідання?
2. Ці письменники народилися давно, близько 100 років тому. У їхніх творах є слова, характерні для того часу. Прочитай слова і поясни їх. Пригадай твори, у яких вони зустрічаються.

чорнильниця
арифметика
трійка
п'ятірка
чергова

3. Пригадай, героями яких творів є: Андрійко, Настя і Павлик, Миколка, Галя й Оксана, Ігор.
4. Відгадай загадку. Про якого героя в ній ідеться? Як називається твір? Хто його автор?

Це школяр, який постійно отримував низькі оцінки з читання. Добре підготуватися до уроку йому допомогла маленька сестричка.

- Склади подібні загадки про інших героїв.

5. Назві твори, у яких розповідається про стосунки героїв з однолітками, зі своїми рідними, з дорослими. Які риси характеру героїв тобі подобаються, а які — ні?
6. Який твір тобі сподобався найбільше? Поясни чому.
7. Візьми участь в уроці-концерті «Веселі вірші про школу та школярів». Знайди в бібліотеці твори поетів, згаданих у розділі. Вивчи один з них напам'ять. Розкажи в класі.

ПИСЬМЕННИКИ ВІДКРИВАЮТЬ ТАЄМНИЦІ ПРИРОДИ (вірші, казки, оповідання)

Анатолій Костецький

Хвостата мова

Мале щеня
хвостом махає —
воно зі мною
розмовляє.

І я —
даю вам слово! —
збагнув
хвостату мову:
щеня мене просило,
щоб ми з ним
подружили.

І хоч не маю я
хвоста,
та в мене відповідь
проста:
я усміхнувсь
малому
і взяв його
додому.

Хитра квітка

Ходить дівчинка по лісі, кожній гарній квіточці вклоняється. Вже чималій букет назбирала.

Квіти хоч і непоказні, зате духмяні — всі лісові пахощі в них.

А сонце все нижче й нижче до обрію хилиться, скоро й день кінчиться, час додому вертати.

Коли глядь, а край лісу, в посадці, ще одна квітка красується. Два широкі листочки, мов зелені долоньки, обхопили високе стебельце з білою китичкою дрібненьких квіточок.

Нахилилась до неї дівчинка.

— Пхи. Ти зовсім не пахнеш. І не розпуклась як слід. Навіщо мені така! Ось коли по-справжньому розквітнеш, наберешся лісових пахощів, тоді я тебе і візьму.

— Добре, приходь пізніше до мене,— відповіла квітка.— Чуєш? Пізніше. Тоді і дізнаєшся, як я гарно пахну. А даремно не ображай.

Прийшла дівчинка наступного дня до квітки. А та не хоче розпукуватись. І красу свою пелюстками пригорнула, наче сховала від людського ока.

— Хіба рано я прийшла? — зітхнула дівчинка.

— Рано, рано. Пізніше треба. Тоді я й розкрию свої пелюстки і запахну на весь ліс.

«Гаразд, почекаю ще трохи»,— зітхнула дівчинка.

От і почала ходіти дівчинка до квітки, а та й не думає розтуляти свої пелюстки.

— І довго ти дражнитимешся? — я́кось запитала її дівчинка.

Квітка злégка хитну́ла широкими листочками, сонно звела білу кітичку.

— Я ж тобі кажу: пізніше приходь.

— Он яка ти! — невдоволено мовила дівчинка.— Що ж, зачекаю ще трохи.

Прийшла до неї наступного дня, а квітка вже поблякла, засихати почала.

— Як же тобі не соромно обманювати, люба квіточко?

— Я тебе не обманювала, дівчинко.

— Хіба ж не ти мені казала: «Приходь пізніше! Приходь пізніше!» Я й чекала, приходила. А ти...

— Ти приходила до мене вдень, коли я сплю. А я розтуляю пелюстки і пахну по́ночі,— перебила її квітка.— Тому я й казала, щоб ти приходила пізніше.

— Так он хто ти! Тепер я тебе впізнала,—

сказала дівчинка.— Ти — любка, нічна фіалка. Хитра квітка.

— Даремно ти мене ображаєш,— прошепотіла квітка.— Хіба я винна, що така вродилась? Іди, не заважай мені спати, дівчинко.

Кітичка — *тут*: стулені пелюстки квітки.

Поблякла — втратила свіжість, прив'яла.

1. «Хитра квітка» О. Буценья — це казка чи оповідання?
2. Де і коли дівчинка вперше побачила цікаву квітку? Чи можна назвати дівчинку наполегливою? Довірливою? Чому? Доведи.
3. Чому автор назвав твір «Хитра квітка»? Чи справді квітка була хитрою?
4. Знайди в тексті й прочитай опис нічної фіалки.
5. Про яку таємницю природи розповів автор твору?

Таємниця літературних творів

Серед дитячих книжок є твори, які містять наукову інформацію про навколишній світ. Такі твори називають пізнавальними. Вони в цікавій формі розкривають секрети природи, науки, техніки.

Казка Олега Буценья — пізнавальна, вона розповідає не тільки про пригоди дівчинки, а й про квітку, яка розцвітає вночі. Нічну фіалку можна побачити в лісах України.

Познайомся з пізнавальними казками І. Прокопенко «Як павучок братів шукав», «Як Василько порозумнішав», «Ори-сині іменини». У які пригоди потрапили герої творів? Яку наукову інформацію розповіла письменниця?

Кіт Чудило

До нас приблудилося кошеня, і ми взя́ліся його вчити. Хто його зна, як треба вчити котів, то ми й стали його вчити по-собачому.

— Ляж! — і котик лягає і дивиться на нас, що ми йому дамо за це.

— Вперед! — і котик біг уперед що мав сили.

— Назад! — і котик вертався до нас. Тоді ми давали йому трішки сиру або ри́б'ячу голову.

Так ми й вивчили його по-собачому.

Зробили йому нашійничок із старого ремінця, і став він зватись Чуділо. Так і бігав за нами кіт Чудило, немов собачка. Тільки не скрізь. У річку не ходив.

Ми купаємося, а він сидить на б́ерезі, чекає. Ми — до човна́, а він не хоче, нявчить, бігає берегом, а до нас не пливе. Не люблять коти мокрого!

Одного разу поїхали ми човно́м в́удити рибу. Ді́йшов з нами до берега кіт Чудило, а в човен не поліз, не схотів. Вибрався на до́шку, що коло неї перу́ть білізну, і сидить на тій дошці над водою. А під до́шкою гуляють маленькі рибки — верхово́дки. Дивиться на них згори кіт Чудило — мабуть, смачні рибки, та в мокрому місці плавають. Дививсь, дививсь та й заснув на сонечку.

Наловили ми багато верховодок. Був у нас здоровний синій глек, той, що воду ставлять коло вмивальника. Зачерпнули ми тим глеком води і напустили туди верховодок півно. І попливли човном додому.

Прокинувся кіт Чудило, протер лапками очі й дивиться, чи не привезлі ми йому чогось смачненького. Полазив у нас по плеча́х, по кишнях — немає

нічого. Тоді як глянув у наш глек, так і закам'янів: рибок у глєку так рясно, що води між ними не видно. Плавають, плавають, одна на одну налазять — аж чорно в глекові.

Ми поставили глек на землю і трошки одсунулися, дивимось, що робитиме кіт Чудило. Він вибравсь на верхній край глека, умостився й сидить. Сидить, дивиться вниз на рибку. Дивиться, дивиться й нахилється нижче та нижче, уже звисає над водою, уже й передні лапки в глекові, тоді — шубовсть! — і вскочив у воду.

Заметушився, забóрсався, забився у воді — аж глек ходором ходить. І не вистрибує.

Ну, думаємо, пропав кіт Чудило — утопився, захлину́вшись водою, упавши догори ногами в глек. Уже хотіли його рятувати, коли вилазить! Мокрий, сердега, нечепурний, плохий, ніби цілу ніч під дощем був, але рибка в зубах. Виліз, рибку поклав до́лі, обтерся, облиза́вся й почав їсти. Рибку з'їв, помурчав, витягнув ноги, ще раз облизався — і знову поліз на глек. Дуже довго сидів, дивився, коли

знову — шубовість! — і вистрибнув з рибкою в зубах. І цю з'їв. Тоді ми забрали глек і попекли верховодок на сковорідці. Поклав на хліб — і їж! І кісток не треба вибирати — так і хрумтять на зубах, як хрящ. А Чудилові повіддавали хвостики й голівки.

Отак і привчився кіт Чудило до мокрого. Іде з нами до річки, сам стрибає в човен, як мисливський собака, і зараз же до глека. Ми вудимо рибу, а він на глекові сидить, чекає. Як накідаємо у глек верховодок, тоді й він починає ловити рибу. Отакий у нас був кіт — кіт Чудило.

Глек — (рос.) кувшин.

Рясно — багато.

Плохий — немічний, безсилий.

1. Письменник Майк Йогансен розповів правдиву, реальну історію про kota. Чим вона цікава?
2. Чому kota назвали Чудило?
3. Перечитай оповідання. Поміркуй, як автор ставиться до kota: чи він йому подобається? Чи дивує він автора? Доведи словами з тексту.
4. Перекажи оповідання про незвичайного kota за планом:
  1. Як вчили (дресировували) kota по-собачому.
  2. Як кіт потрапив у глек.
  3. Як кіт Чудило став рибалкою.

Майк Йогансен написав для дітей кілька творів: «Як мураші наїлися цукру», «Собака, що лазив на дерево», «Собака Джан», «Краби». Яка тема їх об'єднує? Чи можна дати відповідь на це запитання лише за заголовками творів? Перевір свою здогадку — прочитай один із творів. Розкажи про нього в класі.

Подарунок Морської Свинки

Її прозвали Морською Свинкою — таку мала масть: по білій шкурці чорні й жовті плями. Була вона нічия. Грілася на сонці або полохливо перебігала подвір'я, бо деякі недобрі хлопчаки кривдили її. Надто ж Валерка з першого поверху: то ногою піддасть, то камінцем пожбурить, то водою обиллє...

Якось під обід до двору з веселим гуркотом заїхала вантажна машина, і з Валерчиної квартири почали виносити речі. А другого дня в'їхала інша машина з іншими речами і з іншою людиною, що стала жити у Валерчиній квартирі. То була тиха лагідна жінка із срібним волоссям. Забачивши Морську Свинку, жінка покликкала її.

— Кицю, кицю! А йди до мене!

Але Морська Свинка боялася. Жінка кинула їй шматочок ковбаси. Кицька ухопила його і гайнула на горіще, щоб ніхто не відняв. Відтоді безпритульній Морській Свинці стало житися краще. Якось уночі вона крадькома проскочила крізь відхилену кватірку до кімнати і вместилася на канапі. Вранці хазяйка прокинулася і обережно зачинила кватірку.

— Доброго ранку, Морська Свинко!

Здичавіла кицька майнула під канапу. Жінка налила в блюдце молока, поставила на підлозі, відчинила кватірку й пішла на роботу.

Морська Свинка пожадливо віхлебтала молоко і подався через кватірку надвір...

Тепер для неї настало щасливе життя: вона мала хазяйку! Ряба шкурка на Морській Свинці стала лискучою, ясно-зелені очі повеселіли. Спала Морська Свинка в ногах у хазяйки, вранці проводжала її з дому через усе подвір'я, увечері зустрічала.

Одного разу вночі прокинулась хазяйка від надто голосного «мурнню!». Вона простягла руку, ввімкнула світло і перелякано зойкнула. На ліжку, біля подушки, лежала велика миша, а над нею, горда собою, стояла Морська Свинка. Вона мала такий урочистий вигляд, що хазяйка аж засміялася. Зрозуміла: вдячна кицька принесла їй найкращий свій подарунок.

Кривдити — образати.

Горіще — (рос.) чердак.

Кватірка — (рос.) форточка.

Канáпа — диван.

Здичáвіла — яка стала дикою.

1. Чому кішку назвали Морською Свинкою? Знайди в тексті її опис і прочитай.

2. Чому кішка не довіряла людям?
3. Які дії жінки зі сріблястим волоссям зробили її хазяйкою Морської Свинки? Знайди і прочитай.
4. Поміркуй, чому письменниця не назвала ім'я жінки.
5. Які почуття викликало в тебе оповідання? Чи відрізнялися вони на початку і в кінці твору? Прочитай оповідання виразно.

Кусючий собака

«Кусючий собака!» —
Об'ява казала.
«Кусючий собака!» —
Табличка вважала.
«Кусючий собака!» —
Розсердились люди.—
З господарем пса
Ми водитись не будем!
Бо нащо тримати
Собаку такого,
Що може вкусити
Ні з того ні з сього! —
Та ось випадково
По цьому провулку
Йшов хлопчик маленький
І їв свіжу булку.

Хлопчинка, звичайно,
Читати не вмів
І в двір, де собака кусючий,
Забрів.
Побачив хлопчинка
Рудого собаку.
Собака спочатку
Присів з переляку,
Кусючий собака
Маля не вкусив:
Він лагідно булки
Шматок попросив.
Приємно обидва
В садочку гуляли,
Приємно обидва
Собі розмовляли.

Аж тут у провулку
Почав хтось кричати:
— Ой, треба дитину
З біди виручати! —
Народ на подвір'ї
Зібрався, з'юрмився,
Народ із господарем хати
Сварився.
Собака ж кусючий
Сидів, дивувався,
Бо зовсім не знав,
Що кусючим вважався.

1. Люди вважали собаку небезпечним. Чи справедливою була їхня думка? Знайди в тексті слова, які підказують, що собака не був злим.

2. Авторка у вірші змальовує і передає різні почуття. Знайди у творі рядки, в яких відчувається переляк, роздратованість, обурення, хвилювання, здивування, милування. Прочитай вірш виразно, передай різні почуття.

Знайди в бібліотеці та прочитай вірші про братів наших менших: І. Кульська «Боксер», «Еней», А. Костецький «Спішу додому», «Сміливе кошеня», Грицько Бойко «Горобчики», «Хворе курчатко», Н. Забіла «Черпаха».

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Прочитай.

Валентина Байкова
Олег Буцень
Майк Йогансен

Анатолій Костецький
Інна Кульська
Лариса Письменна

- Згадай, які твори цих письменників і письменниць прочитали в класі та вдома. Це вірші, казки чи оповідання?
- Хто з цих письменників писав не тільки казки, а й оповідання?

- Хто з цих письменників писав твори про дітей і про природу?
  - Кого з цих письменників можна назвати поетом, а кого — ні? Перевір себе: звернись до книжок.
2. Розкажи, який із творів запам'ятався тобі найбільше.
  3. Відгадай загадку. Назви твір.

* * *

Це оповідання про безпритульну тварину. У ньому йдеться про те, як вона стала домашньою і віддячила хазяйці за любов і турботу.

* * *

Це казка про дівчинку, якій ніяк не вдавалося побачити, як квітне любка.

- Склади загадки про інші твори, подані в цьому розділі.
4. Розглянь малюнки. Упізнай героїв творів. Розкажи про них.

5. Поміркуй, як спостереження за природою дозволяє письменнику дізнатися про її таємниці. Пригадай, про що розповіли автори творів.
6. Письменники описують, як по-різному люди ставляться до природи: доброзичливо, байдуже, жорстоко. Яке ставлення до тварин зображено у творах, поданих у цьому розділі?
7. Знайомство з творчістю якого письменника тобі хотілося б продовжити?
8. Підготуй в класі разом з друзями виставку книжок про природу та її таємниці.
9. Візьми участь у літературному святі «Вірші про братів наших менших».

Письменників, які живуть зараз, у наш час, називають сучасними. Серед них є зрілі, досвідчені автори і досить молоді, які тільки починають свій шлях у літературі. Вони пишуть про минуле і сучасність, про славетних героїв і вигаданих істот...

Прочитай прізвища письменників і письменниць. Чи є серед них відомі тобі?

- Григорук Анатолій (нар. 1932)
- Дерманський Олександр (нар. 1976)
- Коломієць Тамара (нар. 1935)
- Костенко Ліна (нар. 1930)
- Кротюк Оксана (нар. 1969)
- Малик Галина (нар. 1951)
- Павленко Марина (нар. 1973)
- Павличко Дмитро (нар. 1929)
- Роздобудько Ірен (нар. 1962)
- Слабошпицький Михайло (нар. 1946)
- Храплива-Щур Леся (нар. 1927)

У цьому розділі ти почнеш знайомитися з творами сучасних письменників, відкриєш таємницю сучасної дитячої літератури.

Леся Храплива-Щур

Дивна мандрівка

Цікаву мандрівку
Відбув я ось нині:
В човні з ескімосом,
З верблюдом в пустині.

Літав поміж зорі,
Бував на дні моря,
В печерах, де скарби,
Де звірі говорять.

Водив характерник
Мене на могили,
Де лицарі славні
По битві спочили.

В гранітному замку
Вбив лютого змія;
Прекрасна царівна
На волі радіє!

На острові дивнім
Малі дробенята
Мене попросили
В них князем остатись.

А далі?.. — Ти дармо
«Що далі» — питаєш!
Це книжку читав я!
Читай, то узнаєш!

Дивовижні імена

Якось сидів я в парку на лаві. Поряд зі мною читав газету старенький дідусь у солом'яному брілі й барвистій вишиванці. А неподалік грався м'ячиком маленький хлопчик. Підкинув хлопчик м'ячика. Ударився той об стовбур дерева й відкотився прямцем дідусеві до ніг. Підняв дідусь м'ячика й чекає, що далі буде.

Підійшов хлопчик до нашої лави, став за два кроки й теж чекає, щоб йому м'ячика віддали.

— Ти хто? — запитав дідусь.

— Петрик, — баском відказав хлопчик.

— І прізвище своє знаєш?

— Знаю — Козаченко.

— А ще ти хто?

Хлопчик мовчав.

— У якому місті ти мешкаєш?

— У Києві.

— Значить, ти не тільки Петрик Козаченко, — усміхнувся дідусь, — а й киянин. Крім того, ти — українець, бо народився в Україні й належиш до українського роду. А ще ти — європеець. Адже наша країна розташована не в Африці, не в Америці, не в Австралії, а в Європі. І, нарешті, ти землянин, бо живеш на планеті Земля. Он хто ти, Петрику Козаченку!

Дідусь простяг хлопчикові м'ячика. Той ухопив його обіруч і вістрибцем побіг розказувати мамі, що сиділа на сусідній лаві, скільки, виявляється, в нього цікавих, просто дивовижних імен.

Обіруч — обома руками.

Вістрибцем — підстрибуючи, (рос.) вприпрыжку.

Хто розказав малюку про його дивовижні імена? Що ми можемо сказати про цю людину?

- Що дідусь міг би розповісти про себе?

Дмитро Павличко

Де найкраще місце на землі

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:

— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?
Де ж найкраще місце на землі? —

Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!
Виростає, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

Явір — дерево, білий клен.

Став — водоймище з непроточною водою.

Прочитай, які запитання поставив поет сонцю. Як сонце відповіло на запитання про найбільший народ?

- Які слова підказують, що поет любить свій рідний край, милується ним?
- Як ти розумієш поетичні вислови «зелені хмари яворів», «неба синій став»?

Багато прекрасних творів написано про Батьківщину. З деким знайомство відбулося, з іншими воно попереду.

- Знайди і прочитай:

Платон Воронько «Облітав журавель»

Оксана Іваненко «Куди літав журавлик?»

Ірина Прокопенко «Як суничка подорожувала»

Оксана Кротюк «Найкраща земля»

Зірка Мензатюк «Київські казки»

Оксана Кротюк

Чужа слава

У сусідстві з лісячою норою в чагарях звив гніздо соловейко. І так витьохкував, так виспівував, що лисицю стали завидки брати.

— Ти диві! Дрібне, сидить десь там у чагарях, що й не видно його,— і отак гарно виводить! Може, хоче слави на весь ліс зажити? А нащо ж йому та слава? Як кому її бракує, то це мені. Бо ж про мене, сердешну, тільки лихе й говорять. Я їм і скупа, й підступна, й хитра... Яка тільки неправдонька в світі є, всю її на мене й гóрнуть. З чагарів однак не видно, хто співає. То піду по лісі й казатиму, що то я. Хай мене хоч за це шанують.

Сказано — зроблено. Іде лисиця лісом і кожного стрічного питає, чи не чув він ніжного співу з терніни.

— Як же не чути,— одказують і зараз спів той усіляко хвалять.

— То це ж я! Я,— каже лисиця,— так співала.

Звірі дивом дивуються: де ж це чувано, щоб лисиця та й так співала!

— А це в нас родинне,— манірно промовляє руда.— Хіба не пам'ятаєте моєї мами? Вона була спі-

вачкою... — як би то сказати? — на всю губу́. А бабу́ня? Бабу́ня виво́дила так, що з лісу пішли геть усі птахи. У такій родині, погодьтесь, мені було в кого вдатися.

Звірі не дуже вірили в лісячі побрехеньки, але перечити не наслідувались. Кожен остерігався якоїсь пакості від рудої. А вона, марної слави шукаючи, хвалилася без упину й неправду в лісі множила. Тривало це так довго, що лисиця зрештою й сама у власну брехню повірила. А відтак вирішила, що окрім слави ще й добру вигоду може взяти.

Спостерігши кілька разів, як трепетно й ніжно творить свою пісню маленький соловейко, лисиця подалася до села. Вона була певна, що коли заспіває під повіткою, то звідти, зачаровані її голосом, враз вийдуть усі кури, качки й гуси. А як пощастить, то ще й індікі. Себто сніданок, обід, полуденок і, може, навіть вечеря.

Доступившись до повітки, лисиця пригадала собі солов'я. Тоді склала граційно лапки, виструнчила хвоста, заплющила очі й, тягнучи догори морду, пронизливо заскавчала.

Зачувши це, з хати вийшов господар і хапну́в руду. Отак-то нажилась лисиця з чужої слави.

Чагарі — зарості кущів.

Горну́ти — *тут*: несправедливо звинувачувати.

Манірно — неприродно, удавано.

Ма́рна — пуста, така, що не має цінності.

Пові́тка — господарське приміщення для утримання худоби та зберігання сільськогосподарського майна.

Доступі́тися — наблизитися, підійти.

Ві́струнчити — випрямити.

Проні́зливо — дуже сильно, різко.

Хапну́ти — схопити.

1. Навіщо лисиця забажала соловейкової слави? Чому вона почала вважати, що вміє гарно співати?

2. Як ти розумієш вислів «розмовляла манірно»? Знайди в тексті, де лисиця так промовляла, і прочитай з відповідною інтонацією.

3. Як ти гадаєш, що мала на увазі лисиця, говорячи так про своїх родичів: «Вона була співачкою... на всю губу», «А... бабуня виводила так, що з лісу пішли геть усі птахи»?

4. Якою змальовано лисицю в казці О. Кротюк: хитрою, дурною, самовпевненою, заздрісною, брехливою, манірною? Доведи свою думку словами твору.

5. Прочитай подані нижче прислів'я про хвальків. Які з них допоможуть висловити головну думку казки?

Хвальби повні торбі, а вони порожні.

Кожна жаба своє болото хвалить.

Хто хвалиться, той кається.

Кожна лисиця свій хвостик хвалить.

У багатьох народних і авторських казках головною героїнею є лисиця. Пригадай назви цих творів. Якою в них змальовано лисицю? У яких творах вона: хитра, дурна, розумна, допитлива, жадібна, хазяйновита, турботлива?

- Улаштуй разом з друзями виставку книжок, де героєм є лисиця.

Дикі образи дикобраза

В одному прадавньому лісі жило маленьке звірятко — Невідо́мо-Хто.

Воно мало таку ніжну й тонку́ шкіру, що на сонці крізь неї просвічувалося тремтливе се́рденько. Крапля дощу чи листок, що зривався з дерева й падав на Невідо́мо-Кого, завдавали йому неабияких прикро́щів. І тому Невідо́мо-Хто весь час ховалося у своїй нірці під жму́тком торішнього листа.

Одного разу Невідо́мо-Хто вирішило: «Не можу так більше жити!» — і вийшло на прогулянку. На межі лісу й поля воно побачило зграю мишей і зраділо: миші були дуже схожі на нього. Тільки мали хутрянні шубки й були страшенно прудкі. Невідо́мо-Хто втішилося, що зустріло друзів. Але миші хором сказали:

— Ти не з нашого плéмені. Ми не хочемо тебе знати!

Невідо́мо-Хто повернулося до своєї нірки й за́порпалося носом у листя. Тієї ночі воно погано спало, увесь час крутилося уві сні, чухало спинку й попискувало. А коли настав ранок, Невідо́мо-Хто зі здивуванням помітило, що на ньому виросла... го́лка.

— Ось хто я тепер — єдиноріг! — зраділо Невідо́мо-Хто й пішло до єдинорогів.

Єдиногоги були великі й суворі. Вони кресали копитами:

— Геть! Ти — не з нашого племені! Краще не потрапляй нам під ноги — розтопчемо!

І Невідомо-Хто знову заховалося у нірку. І знову погано спало...

А під ранок біля тої голки з'явилася ще одна...

— Тепер я — справжній олень! — подумало Невідомо-Хто і вирушило до оленів.

Але красені-олені навіть не почули, що до них хтось гукає!

Наступної ночі біля тих двох голок виросла третя. Це було дуже схоже на корону.

— Я, мабуть, принц! — вирішило Невідомо-Хто й пішло шукати своє королівство.

Але його гнали звідусіль. У звірів був свій цар — лев, у птахів — орел, у риб — кит. І всі сміялися із незграбного шукача трону. А після кожної ночі, впродовж якої Невідомо-Хто ображено сопіло і зітхало, з'являлися нові й нові голки. Зрештою, їх стало так багато, що Невідомо-Хто стало більшим за самого себе вдвічі. Йому було важко носити своє колюче й гостре вбрання, але тепер уже ніхто не наважувався образити його. Дуже вже грізно стирчали голки!

...І тепер, коли у Дикобраза питають, чому він так одягнений, він сумно хитає головою і каже:

— О, це все — від диких образ...

Прудкі — швидкі.

Жмуток — невелика в'язка чого-небудь; пучок.

Плém'я — рід, група близьких людей чи тварин.

Запорпатися — заритися.

Кресати — вибивати іскри копитами.

Незграбний — неповороткий, вайлуватий.

1. Який заголовок має казка Ірен Віталіївни Роздобудько?
2. Про що цей твір? Обери серед запропонованих нижче найбільш точний варіант відповіді на це запитання. Поясни свій вибір.
  - Як з'явилися голки в дикобраза.
  - Як з'явилася назва — дикобраз.
  - Що буває, коли несправедливо когось ображають.
  - Як у суспільстві сприймають того, хто не схожий на інших.
3. У казці є зачін, епізоди-зустрічі з різними тваринами і кінцівка. Разом з друзями склади план цього твору.
4. Історія, яку розповіла Ірен Роздобудько, трохи весела, трохи сумна. Які почуття викликав у тебе цей твір? Прочитай виразно, передай відповідні почуття.

Ірен Роздобудько цікаво розповіла, звідки в дикобраза голки. На це запитання та багато інших з гумором відповів і відомий англійський письменник Ред'ярд Кіплінг. Знайди в бібліотеці та прочитай його твори: «Звідки взялися броненосці?», «Чому в кита така горлянка», «Як у верблюда виріс горб?».

Таємниця літературних творів

Сучасні письменники у своїх творах часто весело граються словами: розділяють одне слово на два інших, утворюють нові слова, переставляють склади, додають до відомого слова букви. Таку гру словом можна знайти у творах О. Дерманського, І. Андрусяка, Р. Скиби, Г. Фальковича і М. Яснова, П. Синявського, А. Усачова, М. Дружиніної та ін.

- У своєму творі І. Роздобудько теж використала гру словом. Пригадай, як вона «розшифрувала» назву тварини ДИКОБРАЗ.

Григорій Фалькович

Урочиста подія

Йшов Графин з Графинею,
наче з господинею,
і, як пан із панною,
Ваня йшов із Ванною,
і, немов з дівцею,
йшов Рушник з Рушницею,
Синій Ірис вів Іриску,
Білий Рис — тоненьку Риску.

Вів Голубку під вінець
Капустяний Голубець...

Яку гру використав Г. Фалькович у вірші?

Анатолій Григорук

Несподіваний подарунок

(З книги «Праправнук барона Мюнхгаузена»)

Можу побитися об заклад — ніхто не вгадає, якого несподіваного подаруночка додумався зробити мені на день народження дідусь. Думаєте, породистого песика подарував? Еге, розбігся він! А саме про песика я домовлявся з ним, безсовісним, ще пів року тому. І не лего, яке мені дуже цікаво складати. І не гоночного велика. А, уявіть собі, просто книжку.

Це він навмисне так зробив. Бо знає, що я читати не люблю. Слухати, коли хтось читає, з радістю слухаю. Я майже напам'ять знаю дуже кумедну книжку про Карлсона, що живе на даху. Знаю

і про Вінні Пуха, і про Буратіно, і про Нільса, який на гусаку літав. А ще безліч казок різних. Телик теж з ранку до вечора дивився, бо від комп'ютерних ігор мене за вуха не відтягнеш. Правда, тато з мамою рідко таке дозволяють, щоб очі не псував. А я і так уже в окулярах. Корекція зору в мене... Ще я у футбол з хлопцями без передіху можу грати. А от книжку — навіть не показуй. Я хоч і перейшов до третього класу, а по рядках повзаю, як сонна муха. Лишень п'ятдесят два слова за хвилину прочитую. І то як дуже напружуюся. В кінці року нас спеціально завучка перевіряти приходила. Послухала мене й каже: «Ти, Зайченку, просто ас. Можеш у читанні з першокласниками змагатися». Це вона так з гумором. Щоб підколоти мене. Але все одно до третього перевели. Бо в нас дехто ще гірше за мене читає...

От я й кажу, що дідусь книжку зумисне подарував. «Ось, — каже, — Федоре (мене Федьком, Федором звати), дарую тобі пригоди великого, ба навіть неперевершеного фантазера. Прочитай і порівняй, хто з вас більше на вигадки стéпний».

Це в нього — хто, мовляв, вигадливіший. Ну, я зразу дідусів натяк зрозумів. Він завжди мені щось із підковіркою каже. Ніби по-доброму, але кепкує. Тому спочатку я його подарунок навіть до рук брати не хотів. Тільки заголовок якимось сам собою прочитався: «Пригоди барона Мюнхгаузена». Тю, думаю, ще баронів мені на іменини не вистачало. І спере-сёрдя зашпурнув книжку аж під письмовий стіл.

А це якимось над вечір валявся я на дивані. Валявся, валявся, не знаючи, як би розважитись. А тоді згадав про цього нещасного барона. «Дай-но, думаю, хоч

малюночки перегляну». Та як узяв, та як став читати, то доки до останньої сторінки не дійшов, то й вечеряти не став! Класна, скажу вам, книжечка. І барон виявився справжнім суперменом. Де тільки його не носило! Скільки він лихих пригод зазнав! Не раз мало життя не позбувся. А завжди з води сухісіньким виходив.

І що мене під час читання найдужче вразило, що про себе я теж можу багато схожих історій розповісти. І не менш героїчних!

Якщо ви не такі ледачі вдалися до читання, як я, то не поспішайте відшпурювати від себе цю книжечку. І вже з перших сторінок переконаєтеся: пригоди, що зі мною траплялися, дуже схожі на Мюнхгаузеніві.

Корекція — виправлення.

Стéпний — здібний.

Кепкувати — насміхатися.

Спересéрдя — розсердившись, сердито.

1. Яким ти собі уявляєш героя оповідання А. Григорука? Який він? Що любить робити? А що не дуже?
2. Поміркуй, чому хлопцю було нецікаво читати книжки. Як ти розумієш його слова «Лишень п'ятдесят два слова за хвилину прочитую»? Чи заважає це отримувати за-

доволення від читання? А з якою швидкістю читаєш ти? Перевір себе.

3. Читання якої книжки показало Федькові привабливість цього заняття? Хто її автор? З якої мови перекладено цей твір?
4. Що спільного у Федора з бароном Мюнхгаузенем?
5. Чому автор назвав його не внуком, не правнуком, а праправнуком барона? Скільки років книжці про славетного барона? Знайди інформацію в Інтернеті, повідом її на уроці.

Рекомендаційний перелік цікавих книжок **від Федька Зайченка:**

Мілн А. Пригоди Вінні Пуха.

Толстой О. Пригоди Буратіно.

Лагерлеф С. Чудесна мандрівка Нільса з дикими гусьми.

Распе Е. Пригоди барона Мюнхгаузена.

Рекомендаційний перелік цікавих книжок **від твоїх однокласників:**

Волков О. Чарівник Смарагдового міста.

Нестайко В. Незвичайні пригоди в лісовій школі.

Костецький А. Все як насправді.

Стельмах Я. Найкращий намет.

Малик Г. Мандрі і подвиги лицаря Горчика.

Павленко М. Домовичок з палітрою.

- Доповни разом з друзями перелік книжок, які будуть цікаві твоїм однокласникам.

ПРИГАДАЙ. ПОМІРКУЙ

1. Прочитай.

Григорук Анатолій

Їротюк Оксана

Павличко Дмитро

Роздобудько Ірен

Фалькович Григорій

Храплива-Щур Леся

- Згадай, які твори цих письменників і письменниць прочитали в класі та вдома. Назви вірші, казки, оповідання.

- Хто з них пише і казки, й оповідання? Хто пише про дітей?
  - Чи є серед них поети і поетеси?
2. Розкажи, який твір тобі найбільше запам'ятався.
  3. Знайомство з творчістю якого письменника тобі хотілося б продовжити?
  4. Відгадай загадку. Назви твір (прізвище автора і заголовок).

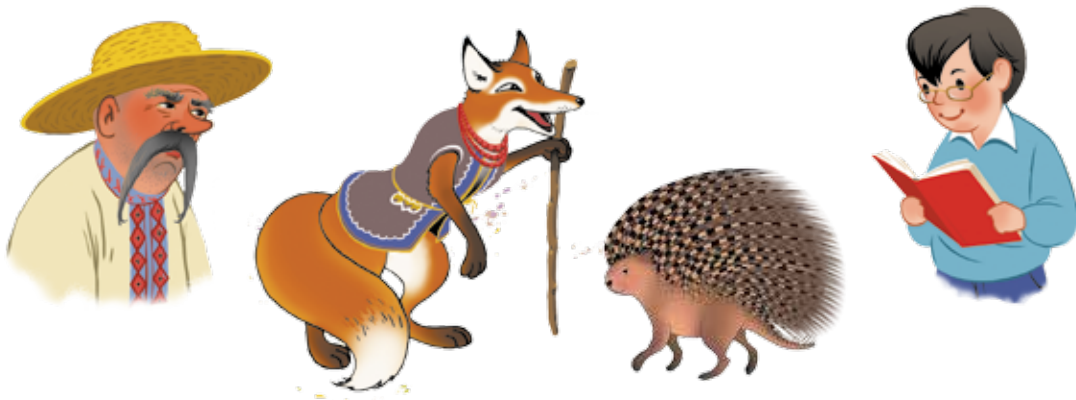
***

У цьому оповіданні йдеться про хлопчика, який несподівано для себе захопився читанням.

***

Ця казка — про тварину, яка повірила власним побрехенькам.

- Склади загадки про інші твори, подані в цьому розділі.
5. Розглянь малюнки. Герої яких творів на них зображені? Доведи.

6. Підготуй у класі разом із друзями виставку книжок сучасних письменників.
7. Pozнайомся з твором сучасного дитячого письменника. Склади про нього читацький відгук, який допоможе іншим школярам зацікавитися книжкою.
8. Візьми участь у конкурсі читців віршів сучасних поетів.

ЗМІСТ

Розділ 1. ЗНАЙОМИМОСЯ З НАРОДНОЮ ТВОРЧІСТЮ:

Читаємо казки, скоромовки, загадки, лічилки,
небилиці, безконечники

<i>Аркадій Музичук. Якби на світі не було казок</i>	4
КАЗКА ВЧИТЬ, ЯК НА СВІТІ ЖИТЬ: казки про тварин	5
Казки за народними мотивами	9
<i>Наталія Забіла. Рукавичка</i>	9
<i>Олександр Олесь. Пан Коцький (П'єса за мотивами української народної казки)</i>	16
Казки різних народів про тварин	19
<i>Двоє жадібних ведмежат (Угорська народна казка в перекладі Я. Васька)</i>	20
Чарівні казки	24
<i>Телесик. (Українська народна казка в літературній обробці О. Іваненко)</i>	25
Пригадай. Поміркуй	33
ДИТЯЧІ ЗАБАВИ: у давнину і сьогодні	34
Небилиці	36
<i>Ходив кіт по току</i>	36
<i>Тараташі-таші</i>	38
<i>Сестривечір, добрички</i>	38
<i>Наталка Поклад. Небилиця</i>	39
Надокучливі казки, безконечники	40
<i>Скажу вам, діти, казку</i>	40
<i>Жила у лісі білочка</i>	41
<i>Був собі журавель та журавочка</i>	41
<i>Був собі дід Нетяжка</i>	42
<i>Олександр Виженко. Жила-була баба Гапка</i>	43
<i>Анатолій Костецький. Вірш без кінця</i>	43
<i>Грицько Бойко. Загубила голку Ніна</i>	44
<i>Іван Сенченко. Вимок, викис, виліз, висох</i>	44

Лічилки	45
Раз, два, три! <i>Українська народна лічилка</i>	45
<i>Людмила Савчук. Кому водить</i>	47
<i>Тамара Коломієць. Біжить півень з причілку</i>	47
<i>Варвара Гринько. Мама, тато, дід, бабуся...</i>	47
Скоромовки	48
<i>Грицько Бойко. Мила милитись не вмiла</i>	50
Загадки	50
<i>Іван Сенченко. За лісом, за пралісом золота діжа</i> <i>сходить</i>	53
<i>Грицько Бойко. Не дерево, а листя має</i>	54
Пригадай. Поміркуй	54

Розділ 2. ТВОРИ ВИДАТНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДАВНІХ ЧАСІВ

Тарас Григорович Шевченко	58
<i>Оксана Іваненко. Маленьким про великого Тараса</i> <i>(Уривок)</i>	60
<i>Тарас Шевченко. Світає, край неба палає</i>	66
<i>Тарас Шевченко. І досі сниться: під горою...</i>	68
Іван Якович Франко	70
<i>Іван Франко. У долині село лежить</i>	71
<i>Іван Франко. Дрімають села...</i>	72
<i>Іван Франко. Надійшла весна прекрасна...</i>	72
<i>Анна Франко-Ключко. Іван Франко і його родина</i> <i>(Спомини)</i>	73
<i>Іван Франко. Три міхи хитрощів</i>	76
Леся Українка	81
<i>Леся Українка. На зеленому горбочку</i>	82
<i>Леся Українка. Колискова</i>	83
<i>Микола Олійник. Леся (Уривок з повісті</i> <i>«Дочка Прометея»)</i>	84
<i>Леся Українка. Як дитиною, бувало...</i>	87
Пригадай. Поміркуй	88

Розділ 3. ТВОРИ ВІДОМИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ЯКІ В ДИТИНСТВІ ЧИТАЛИ ТВОЇ БАБУСИ ТА ДІДУСИ

Про твоїх однолітків у школі та вдома:

вірші та оповідання	91
<i>Анатолій Костецький. Що я люблю?</i>	91
<i>Олег Буцень. Настуська-вередуська</i>	92
<i>Анатолій Костецький. Нема нікого вдома</i>	97
<i>Андрій Коцюбинський. Хто сміявся останній</i>	99
<i>Василь Марсюк. Диктант</i>	101
<i>Василь Сухомлинський. Бабуся Мотря й Андрійко</i>	102
<i>Алла Потапова. «Чемний» Миколка</i>	104
<i>Марія Пригара. Тихенька дівчинка</i>	106
<i>Марія Пригара. Цокотухи</i>	107
<i>Борис Комар. Загублені рукавички</i>	109
<i>Анатолій Костецький. Про друга</i>	112
Пригадай. Поміркуй	113

Письменники відкривають таємниці природи:

вірші, казки, оповідання	114
<i>Анатолій Костецький. Хвостата мова</i>	114
<i>Олег Буцень. Хитра квітка</i>	115
<i>Майк Йогансен. Кіт Чудило</i>	118
<i>Лариса Письменна. Подарунок Морської Свинки</i>	121
<i>Валентина Байкова. Кусючий собака</i>	123
Пригадай. Поміркуй	124

Розділ 4. ТВОРИ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

<i>Леся Храплива-Щур. Дивна мандрівка</i>	127
<i>Анатолій Григорук. Дивовижні імена</i>	128
<i>Дмитро Павличко. Де найкраще місце на землі</i>	129
<i>Оксана Кротюк. Чужа слава</i>	130
<i>Ірен Роздобудько. Дикі образи дикобраза</i>	133
<i>Григорій Фалькович. Урочиста подія</i>	136
<i>Анатолій Григорук. Несподіваний подарунок</i>	136
Пригадай. Поміркуй	139

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня/учениці	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	в кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

*ЄМЕЦЬ Альона Анатоліївна
КОВАЛЕНКО Ольга Миколаївна*

**«УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ»
підручник для 3 класу з навчанням російською мовою
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах, з аудіосупроводом)
(Частина 2)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок коштів видавництва. Продаж дозволено

Редактор *Т. О. Попова*. Технічний редактор *Т. Г. Орел*.
Художнє оформлення *В. І. Труфена*. Коректор *Н. В. Красна*.

Окремі зображення, що використані в оформленні підручника,
розміщені в мережі Інтернет для вільного використання

Р470334У. Формат 70 × 100/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 11,70.

ТОВ Видавництво «Ранок»,
вул. Кібальчича, 27, к. 135, Харків, 61071.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5215 від 22.09.2016.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua. Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

www.ranok.com.ua

Регіональні представництва
видавництва «Ранок»:

Київ – тел. (044) 229-84-01,
e-mail: office.kyiv@ranok.com.ua,
Львів – тел. (067) 269-00-61,
e-mail: office.lviv@ranok.com.ua.

З питань придбання продукції
видавництва «Ранок» звертатися за тел.:

у Харкові – (057) 727-70-80;
Київ – (067) 449-39-65, (093) 177-05-04;
Вінниця – (067) 534-51-62;
Дніпрі – (056) 785-01-74, (067) 635-19-85;

Житомирі – (067) 122-63-60;
Львові – (032) 244-14-36, (067) 340-36-60;
Миколаєві та Одесі – (067) 551-10-79;
Черкасах – (0472) 51-22-51;
Чернігові – (067) 440-88-93.
E-mail: commerce@ranok.com.ua.

Підручник надруковано на папері українського виробництва

Папір, на якому надрукована ця книга:

безпечний для здоров'я
та повністю
переробляється

з оптимальною білизною,
рекомендованою
офтальмологами

відбілювався
без хлору,
без діоксиду титану

Разом дбаємо про екологію та здоров'я

**ВИДАВНИЦТВО
РАНОК**

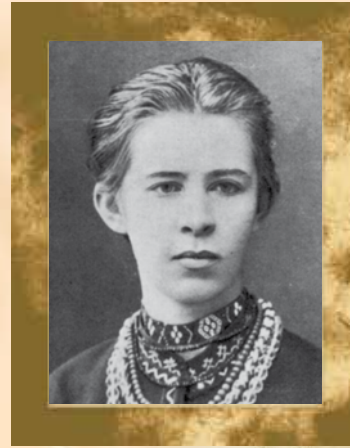
ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ДАВНІХ ЧАСІВ

**Т. Г. Шевченко
(1814–1861)**

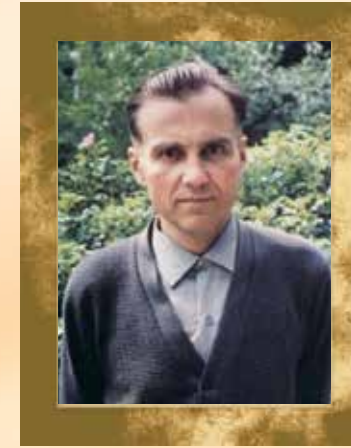
**І. Я. Франко
(1856–1916)**

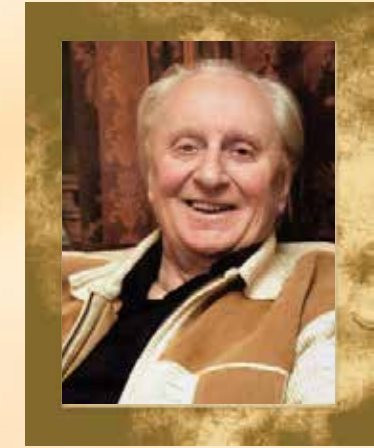
**Леся Українка
(1871–1913)**

**Грицько Бойко
(1923–1978)**

**В. О. Сухомлинський
(1918–1970)**

**В. З. Нестайко
(1930–2014)**

ВІДОМІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИЦІ,

твори яких у дитинстві читали твої бабусі та дідусі

**Н. Л. Забіла
(1903–1985)**

**О. Д. Іваненко
(1906–1997)**

**М. А. Пригара
(1908–1983)**

СУЧАСНІ УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ І ПИСЬМЕННИЦІ

О. Кротюк

О. Дерманський

Г. Малик

І. Роздобудько

УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ

3 клас. Частина 2

Особливості підручника:

- мета підручника — формування кваліфікованого читача, якому подобається читати українською
- навчальним матеріалом є класичні твори з кола дитячого читання
- твори подано в історичній ретроспективі (від фольклору до сучасної літератури) з урахуванням читацьких уподобань молодших школярів
- основні принципи літературного читання реалізовано в доступній для дітей формі через відкриття таємниць художніх творів
- сучасний дизайн

Навчально-методичний комплект:

- Підручник (у 2-х частинах)
- Робочий зошит (у 2-х частинах)
- Український дзвіночок. Книжка для третьокласників, які хочуть добре знати державну мову
- Методичні рекомендації

Інтернет-підтримка містить:

- зразки правильного і виразного читання окремих художніх творів

Інтернет-підтримка

ISBN 978-617-09-6286-7

9 786170 962867

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНА ЛІТЕРАТУРА
УСІ КНИГИ ТУТ!

🌐 ranok.com.ua

✉ e-ranok.com.ua

✉ pochta@ranok.com.ua

☎ (057) 727-70-90